

Kadın Emeğinin Örgütlenmesini Feminist Bir Mesele Olarak Yeniden Düşünmek

Semiha Arı, Bağımsız Araştırmacı
ORCID: 0000-0002-0803-2328
E-posta: semihaari@gmail.com

Özet

Şiddetlenen ekonomik kriz ve durmaksızın artan enflasyon, sermayeyi güçlendirip emeğin payını düşüren büyüme ile birlikte sınıf uçurumunu artıran bir ekonomi karşısında, milyonlarca insanın daha fazla işsizliğe ve yoksulluğa düştüğü bir dönemden geçiyoruz. Buna karşılık ülkenin birçok yerinde yükselen işçi direnişleri ve klasik sendikal harekete ilişkin bazı sorunlar işçilerin ve emeğin örgütlenmesinin geleceğine ilişkin soruları yükseltiyor. Bazı direnişlerde kadın işçilerin ön planda olmaları, emek sömürsünün yanı sıra işyerlerinde maruz kaldıkları taciz, şiddet, mobbing ve ayrımcılığı dile getirmeleri kadın emeğinin örgütlenmesini, patriyarka ve kapitalizme ya da patriyarkal kapitalizme karşı mücadele bağlamında, feministler için ayrıca bir mesele haline geliyor. Kadın istihdamındaki düşüş, kadınların ağırlıklı olarak güvencesiz, kayıt dışı ve düşük ücretli işlerde yoğunlaşmaları, ücretsiz ev emeğinin hâlâ büyük ölçüde kadınların sorumluluğunda olduğu gerçeği sendikaların erkek egemen yapısı ve kadın işçileri örgütlemedeki isteksizleri ile birlikte düşünüldüğünde, kadın emeği marjinalleştirilmeye devam ediyor.

Türkiye’de feminist hareketin kadın emeğinin kavramsallaştırılması, politize edilmesi ve örgütlenmesi üzerine uzun yıllara dayanan bir birikimi olsa da bunun sistematik ve bütünlüklü bir politikaya dönüştüğünü söylemek güç. Oysa feminist hareketin kadınlar için ücretli çalışmada eşit pay, güvenceli ve tam zamanlı işler, bakım emeği sorumluluklarını omuzlarından alacak sosyal politika önerileri geliştirirken, kadınların ücretli çalışmada karşılaştıkları sorunlara ve kadın emeğinin örgütlenmesine dair bir politika geliştirmesine her zamankinden daha fazla ihtiyaç var. Bu çalışma, son yıllarda oluşan yeni eğilimleri ve uzun süreli sorunları birlikte düşünerek feminist hareket içinde kadın emeğinin örgütlenmesi konusundaki açmazları, olasılık ve potansiyelleri tartışmanın yanı sıra sendikalarda kadın politikalarının feminist bir perspektifi içermesi gerektiği düşüncesinden hareketle, feminist hareketin emek hareketi ve sendikalar ile ilişkisine dair bir çerçeve sunmayı amaçlıyor.

Anahtar kelimeler: Kadın Emeği, Örgütlenme, Kadın İşçiler, Feminist Hareket, Sendikalar.

Rethinking Organizing Women's Work as a Feminist Issue

Abstract

While millions of people have fallen into more unemployment and poverty due to the ongoing economic crisis and hyperinflation, the labor share of growth has diminished, deepening the class inequality in Turkey. This has led to the rise of workers' strikes and protests across the country, raising the question of the future of the labor movement as well as the limits of traditional trade unions. Women workers' participation or leading role in some of these protests further raises feminist concerns over women's labor and employment as women workers reveal their experiences of sexual harassment, mobbing, gender-based discrimination, and violence in the workplace. The decline of women's employment, the precarious, informal, and low-paid character of women's paid work, the burden of unpaid/household labor, and the male-dominated, gender-blind structure of trade unions altogether continue to marginalize women's labor. This provides a connection to strengthen a feminist struggle against patriarchal capitalism.

Although the feminist movement in Turkey has a long-run experience of conceptualizing, politicizing, and organizing women's labor, this has not materialized into a comprehensive and systematic way of politics that is more needed than ever today, considering the recent developments. This paper analyzes the possibilities and dilemmas of the issue of organizing women's work in the feminist movement through thinking of new trends and long-term problems together. It also tries to give an account of the relationship between the feminist movement and the labor movement, suggesting that trade unions should transform their gender politics toward a more feminist-inclusive direction.

Keywords: Women's Labor, Organization, Women Workers, The Feminist Movement, Trade Unions.

Giriş

Kuzey ülkelerinde ikinci dalga feminist hareketin yükselişi ile birlikte, 1970'lerden itibaren, kadın emeğinin nasıl kavramsallaştırılacağı temel tartışma konularından birisi oldu. İlk teorik tartışmalardan birisi ev içi emektir (Acar Savran, 2004; Yaman, 2020). Feministler bununla esas olarak şu sorulara cevap aradılar: Kadınların emeğinden kim fayda sağlar? (Hartmann, 2006; 2011). Kadınların ezilmesinin sorumlusu patriyarka mıdır yoksa kapitalizm midir? Patriyarka kapitalizmden ayrı bir üretim tarzına mı sahiptir yoksa onunla eklemlenmiş bir

şekilde mi kadın emeğini belirler ve kullanır? (Memiş ve Özay, 2011). Böylelikle kadınların tabiiyetinin, ikincil konumunun kaynağını anlamak, ekonomi-dışı görülen ev içi emeğin maddi bir temele dayandığını açığa çıkarmak mümkün olabilirdi (Molyneux, 2008).

Delphy (2008) kadınların ezilmesinin maddeci tahlilini yaptığı *Baş Düşman*'da bu ezilmenin kapitalizmle bağı kurmazken (Yaman, 2020), esas ezilme ve sömürü sistemi olarak patriyarkayı ve özel alanı işaret etti. Ona göre, meta üretim tarzı, kapitalist sömürüye yol açarken; kadınların ezilmesi ve sömürülmesi, sosyalist toplumlar da dahil olmak üzere tüm toplumsal yapılarda, ev içi emeğe dayalıydı. Ev içi işleri ve bakım hizmetlerini içeren bu işler aile üretim tarzı ile üretilir ve patriyarkal sömürüye yol açardı. Vardığı sonuç, patriyarkal sömürünün kadınların "ortak, özgül ve temel ezilmişliği" (Delphy, 2008: 110) olduğuydu.

Molyneux (2008), Delphy'nin erkeklerin kadınların ev içi emeğinden yarar sağladığı ve bunun ezilmenin kaynaklarından olduğu tezine katılmakla birlikte teorisindeki bazı açmazlara işaret etti. Vurguladığı eksiklerden biri, Delphy'nin kadınların emek piyasasındaki konumunu açıklamamış olmasıydı. Çünkü kadınların ev içindeki konumları onların emek piyasasındaki konumlarını da belirlerdi. Mevcut ikincil konumları, ücretli emek gücüne erkeklerle eşit katılmalarının önünde engeldi. Dahası, kadınlar ücretli bir işte çalışsalar bile karşılıksız ev içi emek ve bakım sorumlulukları onların sırtında olduğu için "üretim ve yeniden-üretim arasında sıkışıklar" (2008: 152); düşük ücretli işlerde yoğunlaşırlar ve nihayetinde ev içindeki mevcut güçsüz konumları ve tabiiyetleri daha fazla pekişirdi.

Marksist feministler kapitalizme odaklanarak ev içi emeğin aslında sermayeye hizmet ettiğini hatta artı değer yarattığını ileri sürüp (Yaman, 2020) ev içi emeği ve ev kadınlığını sermaye ilişkisi ve kapitalist toplumsal düzen bağlamında analiz ederken (örneğin Dalla Costa, 2014), sosyalist feministler ücretli emek ile ücretsiz emeği patriyarka ve kapitalizm ilişkisi içinde anlamayı sağlayacak ikili sistem kuramını geliştirdiler. Hartmann (2006), toplum hem kapitalist hem patriyarkal yoldan örgütlenmiş olduğu için kadın emeğinin sadece sermayeye odaklanarak anlaşılamayacağını ileri sürdü. Ona göre, erkek egemenliği ve cinsiyetçi ideoloji, kapitalizmle birlikte kendine özgü biçim kazanan ve kapitalizm ile ortaklık geliştiren bir sistemdi. Temel fikir, kadınların emeğinden hem erkeklerin hem kapitalistlerin yarar sağladığıydı. Patriyarka, erkeklerin kadınların emeğine el koyması ve emeğini denetlemesi yoluyla maddi temelini oluştururdu (Hartmann, 2006). Daha sonraki analizlerde bu çerçevenin geçerli bir araç sunduğu ancak kapitalizm ile patriyarka arasındaki gerilimlerin Hartmann'ın düşündüğünden

daha fazla olduğu, örneğin Walby (2014) tarafından dile getirildi.

Bu tartışmalar 1980’lerde ikinci dalga feminist hareketin yükselmesiyle Türkiye’de de gerçekleşti. Türkiyeli feministler de patriyarka analizinde ev içi görünmeyen emeğe yer verdiler ve zamanla kadın emeğinin kapitalizm ve patriyarka ilişkisi içinde sömürülmesine yönelik belli ölçülerde teori ve politika geliştirdiler. Kadın emeğinin anlaşılması ve ezilmenin maddi temelinin kavramsallaştırılması için hem sınıf/üretim ilişkilerine hem de cinsiyet ilişkilerine bakılması gerektiği 1980’lerin ikinci yarısında dile getirildi. Ancak kadın emeğinin ve özel olarak ev içi emeğin feminist hareket içinde daha sistemli bir şekilde tartışılması ve politikaya dönüşmesi 1990’ların sonu ve 2000’ler itibarıyla mümkün olabildi (Yaman, 2020). Bunun yanı sıra, kısmen 1970’lerin sonlarına doğru (bkz. Özbay, 2019), daha yoğun olarak 1980’lerin ikinci yarısından itibaren kadın emeği konusunda araştırmalar ve akademik çalışmalar da yapılmaya başlandı (Ecevit, 2011b; Memiş ve Özay, 2011).

Kadın emeği konusunda yapılan bu analizlerin, politik tartışmaların ve çalışmaların bize sunduğu en az kırk yıllık bir deneyime sahibiz. Öte yandan, bu tartışmalar ışığında, Molyneux’un (2008) şu temel sorusu önemini ve güncelliğini korumaya devam ediyor: Mücadele nasıl olmalı? Bir meseleye nasıl bakıldığı, onunla nasıl mücadele edileceğini belirler. Delphy’de (2008: 113) bunun yanıtı, ‘baş düşman’ erkekler ve patriyarka olduğu için, “patriyarkal üretim ve yeniden üretim sisteminin tümünden yıkılması” ve kadın kurtuluş hareketinin patriyarkal ezilmeyi esas alarak örgütlenmesidir. 1970’lerin Marksist feministlerinde cevap, esas mesele sermaye ve kapitalizm olduğu için, kapitalizme karşı mücadeledir (Yaman, 2020). Molyneux (2008: 152), ezilmeyi ve sömürüyü patriyarka ve kapitalizm ilişkisinde gördüğü için hem özel hem kamusal alanda mücadeleyi savunanlar arasındadır. Çünkü ona göre ortodoks sosyalist yaklaşımın salt “dış cephe”ye, yani ücretli emek gücüne, sermaye-emek çelişmesine yoğunlaşması, ev içindeki eşitsizliğin nasıl aşındırılacağı sorusunu görmezden gelmesi nedeniyle yeterli değildir.

Hartmann’ın da (2006) işaret ettiği gibi, Marksistlerin sınıf, ücretli emek ve yedek emek ordusu gibi kavramları analiz ve mücadele için sermaye-emek gücü ilişkisi bağlamında bir yön sunarken, bu kavramları ya da kategorileri neden belli grupların doldurduğu sorusu cevapsız kalır. Çünkü sermaye analizi tek başına belli işleri neden kadınların yaptığını ya da yapamadığını, bu belli işlerin ücretlerinin neden cinsiyete göre belirlendiğini, daha en başından kadınların ücretli emek gücüne neden ikincil olarak katıldıklarını açıklayamaz. Bir adım daha ileri gidersek, salt sermaye ilişkilerine ve kapitalizme dayalı analizler neden

bazı işlerin göçmenlerle ya da belli etnik gruplardan ve ırklardan insanlarla özdeşleştiğini, neden LGBTİ+ların emek piyasasından sistematik bir şekilde dışlandığını da açıklayamaz. Kuşkusuz sermaye kâr odaklı olduğu için ucuz işgücü neredeyse oraya gider, ama patriyarka (ve ırkçılık gibi diğer sistemler) belli gruplara tanınan ayrıcalık ve ezme-ezilme ilişkisi üzerinden emek piyasasının işleyişini başından belirler. Bu nedenle, patriyarka ve kapitalizm ilişkisi analizi yapılırken farklılaşmış emek rejimlerindeki çoklu ayrımcılık, sömürü ve ezilme biçimlerinin de dikkate alınması gerekir (Memiş ve Özar, 2021).

Türkiye’de feminist hareketin erkek şiddetiyle mücadele alanında oluşturduğu geniş çaplı eylemliliği ve kalıcı örgütlenmeyi kadın emeği alanında oluşturamadığını söylemek mümkün. Bunun nedenlerini anlamak ve tartışmak kadar, bu konuda geleceğe ilişkin olasılıkları görmek ve nasıl politikalar geliştirebileceği sorusunu cevaplamaya çalışmak da giderek daha fazla önem kazanıyor. Özellikle son yıllarda kadınların ücretli çalışmada payının giderek düşmesi, kadın işsizliğinin yükselmesi, ücretsiz ev içi emek ve bakım yükü üzerinde artan baskı, ücretli çalışmada emek sömürsünün yanı sıra artan taciz, şiddet ve mobbing, kapsamlı ve sistematik bir politika geliştirmeyi gerekli kılıyor.

Son yıllarda şiddetlenen krizle birlikte hem işçi sınıfının hem de emeğin örgütlenmesinin/sendikaların siyasal iktidarın ve sermayenin saldırılarıyla daha fazla karşılaşması, ülkenin hemen her yerinde işçi direnişlerini yükseltiyor. Bununla birlikte klasik sendikalara ilişkin memnuniyetsizlik ve emeğin örgütlenmesinde alternatif arayışları, örneğin bağımsız sendikaların sayıca artması ve kadınların bu sendikalardaki rolü (KADAV, 2022), bazı direnişlerde kadınların ön planda olmaları (EÇT, 2021) ve sadece patronların sömürsünü değil erkeklerden gelen aşağılamayı, tacizi ve mobbingi dile getirmeleri, kadın emeğinin örgütlenmesini bir feminist mesele olarak yeniden düşünmeye imkân veriyor.

Kadın işçilerin direnişteyken evde kocalara, işyerinde patronlara başkaldırdıklarını kamusal alanda ifade etmeleri (Kahya, 2021), fabrikalarda, ofislerde regl iznini tartışıp toplu iş sözleşmelerine eklemeye çalışmaları, kadın sendikacıların erkek egemen bürokratik sendikalar içinde cinsiyet eşitliği ve kadın politikaları geliştirmeye çalışmaları (Akgökçe, 2020; KADAV, 2022) ve feminist hareketin uzun süreli taleplerini kendi mücadeleleri içinde somutlaştırmaları, feminist hareketin yaygınlığı ve etkisi konusunda fikir verirken, kadın işçilerin örgütlenmesinin -sendikal hareket, özellikle işçi sendikaları ne kadar kabul etmek istemese de- feminist mücadeleye içkin olduğunu bize yeniden gösteriyor.

Ücretli çalışmada eşit pay, güvenceli ve tam zamanlı işler, özgürleştirici sosyal politika önerileri geliştirilirken, feminist hareketin kadınların ücretli çalışmada karşılaştıkları sorunlara, 'ücretli-ücretsiz emek kıskacının' (SFK, 2011) mevcut durumuna ve kadın emeğinin örgütlenmesine dair de politika geliştirmesi gerekiyor. Bu çalışma ile son yıllarda oluşan yeni eğilimleri ve uzun süreli sorunları birlikte düşünerek feminist hareket için emeğin örgütlenmesi konusu üzerine olasılık ve potansiyelleri, aynı zamanda açmazları tartışmayı; feminist hareketin emek hareketi ile ilişkisine dair bir çerçeve oluşturmayı amaçlıyorum. Böyle bir tartışma farklı düzeylerde, kimi zaman iç içe geçen birkaç meseleyi odağa almayı gerektiriyor: (1) Kadın emeğinin durumu, kadın istihdamının niteliği ve patriyarka ile kapitalizm ilişkisinde aldığı biçimler, (2) feminist hareket/kadın hareketi içinde kadın emeğine ilişkin perspektif ve ideoloji farklılıkları, bu farklılıkların örgütlenme eğilimlerinde olduğu kadar iktidar yapılarıyla kurulan ilişkilerdeki belirleyiciliği, (3) feminist hareket ile başta sendikalar olmak üzere emek hareketi arasındaki ilişki.

Bu tartışmayı geliştirmeye çalışırken, sosyalist feministlerin ikili sistem kuramının, yani patriyarkal kapitalizmin, özellikle Türkiye bağlamında hâlâ geçerli ve önemini koruyan bir teorik çerçeve oluşturduğu fikrinden yola çıkıyorum ve mücadelenin böyle bir temelde gerçekleştirilmesi gerektiğini savunuyorum. Kadın emeğinin örgütlenmesi ile kadın emeğini sömüren sistemlere karşı kadınları bu sömürden özgürleştirecek çeşitli düzeylerde kapsamlı politikaların geliştirilmesini kast ediyorum. Bu ise hem ev içindeki patriyarkal sömürüyü hem de ücretli çalışmada patriyarka ve sermaye ilişkisinde oluşan sömürüyü hedef almayı gerektirir. Böyle bir politikanın oluşmasında feminist hareketin önemine ve rolüne, aynı zamanda emek hareketine düşen sorumluluklara işaret ediyorum.

Bu yazı yöntem olarak, konuyla ilgili oluşmuş feminist yazının incelenmesini ve feminist hareketin örgütlenme ve politika alanlarında geliştirdiği söylem ve pratiklerin yorumlanmasını esas alan bir analize dayanıyor. Teorik tartışmalarla birlikte 'deneyim siyasetinin' (Mitchell, 1985) hem feminist bilgi hem de feminist mücadele ile olan güçlü bağını temel alıyor. Bununla bağlantılı olarak, uzun zamandır kadın hareketi içinde örgütlenen, kadın emeği konusunda çalışmaları yapan örgütlenmeler için bulunan, yazıda yer verdiğim çeşitli eylem ve kampanyaların parçası olmuş bir feminist özne olarak bu tartışmayı dışarıdan değil, feminist teori ve yöntemin temel özelliklerinden biri olan "içeriden bakış" (Kümbetoğlu, 2012: 53) ile yapıyorum.

Çalışma, yukarıda sunulan kavramsal çerçeve temelinde kadın emeğinin neden

patriyarka ve kapitalizm ilişkisi içerisinde ele alınması gerektiği sorusunu Türkiye deneyimi üzerinden açarak başlıyor. Daha sonra 1980'lerden günümüze, ama özellikle 2000'lerden sonraki döneme yoğunlaşarak, feminist hareketin kadın emeğine ilişkin geliştirdiği teorik tartışmaların ve somut politikaların hangi eğilimleri yansıttığına ilişkin bir kesit sunuluyor. Çalışma, kadın emeğinin ve kadın işçilerin sorunlarının, örgütlenmelerinin aynı zamanda emek hareketinin ve sendikaların da meselesi olması gerektiği argümanı üzerinden feminist hareket ile emek hareketi arasındaki ilişkilerin olanakları ve sınırlılıkları; son olarak, yakın dönemde oluşan eğilimleri dikkate alarak kadın emeğinin örgütlenmesinin geleceği üzerine bir tartışma sunuyor.

Kapitalizm ve Patriyarka İlişkisinde Kadın Emeği

Türkiye, emek piyasasının işçiler aleyhine giderek daha fazla bozulduğu, Covid-19 pandemisinden önce etkilerini yaşamaya başladığımız ve pandemi ile derinleşen bir ekonomik krizin durmaksızın artan enflasyon ile birlikte sürdüğü, işsizliğin arttığı, emeğin gelir dağılımı içindeki payının giderek düştüğü, dolayısıyla sınıf uçurumunun ve eşitsizliğinin arttığı bir ülke.¹ Temmuz 2022 verilerine göre geniş tanımlı işsizlik oranı bir önceki döneme göre artarak yüzde 22,5'e (8 milyon 500 bin kişi) ulaşmış durumda. Geniş tanımlı işsizlik erkeklerde yaklaşık yüzde 19 iken kadınlarda yüzde 30'a yakın bir oranda. Genel olarak kadın işsizliği, özellikle genç kadın işsizliği, tüm işsizlik türleri arasında en yüksek sırada. Kadın istihdamı yüzde 26'ya gerilemiş durumda (DİSK-AR, 2022).

Kadınlarda geniş tanımlı işsizliğin yüksek olmasının nedenlerinden biri zamana bağlı eksik istihdam oranının yüksek olmasıdır. DİSK-AR'ın (2021) raporuna göre 2020 ile 2021 arasında zamana bağlı eksik istihdam edilen kadınların oranında yüzde 44,5'lük bir artış var. Her 100 kadından sadece 16'sının kayıtlı ve tam zamanlı istihdamda yer alıyor olması kadınlarda yarım zamanlı, kısmi ve enformel çalışmanın yüksekliğini gösterirken, 16 yıl ve üzeri kıdem süresine sahip kadınların erkeklerin neredeyse yarısı olması, kadınların istihdamda ne kadar süresiz ve güvencesiz bir emek gücü olarak kaldığını gösteriyor.

Kadınların ücretli çalışması söz konusu olduğunda birbiriyle iç içe geçmiş güç ilişkileri ortaya çıkıyor. Bu anlamda, salt sermaye-emek gücü ilişkisinin ve kapitalist üretim ilişkilerindeki değişimin analizini yapmak yeterli değildir. Bu bağlamda, sosyalist feministlerin ikili sistem kuramı, yani patriyarkal kapitalizm geçerli bir kavramsal yön sunmaya devam ediyor. Bu ikili ilişki her daim lineer ve çatışmasız gitmese de Türkiye'de hem kadınların ücretli ve ücretsiz emeğini hem de kadın emeğinin örgütlenmesinin durumunu analiz etmede kullanışlı bir çerçeve sunuyor.

Bununla birlikte, Walby'yi (2014) takiben, bu analiz yapılırken, ikili sistemi uzlaştırmada devletin rolüne bakmak, aynı zamanda ırk ve etnisite gibi faktörleri, bölgesel farklılıkları analize dâhil etmek gerekiyor. Örneğin Türkiye'de kadın istihdamı oranı yüzde 26 iken bu oran Batman, Mardin, Şırnak ve Siirt'te yüzde 12 civarındadır (TÜİK, 2021). Sosyoekonomik gelişmişlik indeksinde Kürt şehirleri tümüyle ve her zaman en altta sıralanıyor.² Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Ekonomi Bakanı, "Konfeksiyon sektörü gibi emek yoğun sektörler bayan istihdamının en fazla olduğu sektörlerin başında geliyor. Bu sektörlerde Doğu ve Güneydoğu'da belirlenecek olan illeri biz Çin'le, Pakistan'la, Bangladeş'le ve Vietnam'la rekabet edebilecek bir bölge haline getireceğiz"³ diyerek doğrudan bir etnisiteden kadınları hedef ucuz işgücü olarak gördüğünü ifade edebiliyor. Aslan'ın (2011: 157) çalışmasında gösterdiği üzere, bölgesel teşvik sistemleriyle emek-yoğun işçilik gerektiren üretim, işgücü maliyetini düşürmek için Marmara gibi batı bölgelerinden Güneydoğu bölgesine kaydırılıyor ve uzak coğrafyalara gitmeye gerek kalmadan Kürt coğrafyası "Çinileştiriliyor." Yine özellikle tekstil firmalarının eve parça başı işleri giderek daha fazla mülteci kadınlara yönlendirmesi (KADAV, 2021), mülteci ve göçmen kadınların ücretli emekte çok daha katmanlı sorunlarla karşılaşmaları patriyarka ve kapitalizm ilişkisinin kavramsallaştırmasında ve oluşturulacak politikalarda gözetilmesi gereken meselelerdir.

Kadın emeğine ilişkin bir değerlendirmeyi patriyarkal ve kapitalist ilişkilerin gelişimi/değişimi üzerinden yapmak sadece mevcut durumu ve eğilimleri analiz etmemizi ve anlamamızı sağlamaz; aynı zamanda emeğin örgütlenmesinde nasıl bir kolektif mücadele modeline ihtiyaç duyduğumuzu da gösterir. Nasıl son kırk yıl içinde ücretli çalışma ilişkilerinde ciddi dönüşümler olmasına rağmen kapitalizm ve dolayısıyla sermaye-ücretli emek ilişkisi varlığını sürdürüyorsa (Munck, 2018), patriyarkal ilişkiler de çeşitlenen biçimlerle ücretli-ücretsiz çalışmayı da içine alacak şekilde toplumsal kurum ve yapıları biçimlendirmeye devam ediyor. Diğer bir ifadeyle, kadınların tarihsel olarak ikincilleştirilmesi onların sadece ev içindeki konumlarını değil, ücretli çalışma alanındaki konumlarını ve bu alanın örgütlenmesini de biçimlendiriyor. Çünkü yazının ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere, kadınların mevcut konumu örgütlenmelerini zaten zorlaştırırken; patriyarkal ilişki ve normların güçlü bir şekilde sürdüğü erkek egemen sendikalar da bu ikincilleştirmeyi sürdürmede rol oynuyor (Molyneux, 2008). Bu nedenle, emeğin örgütlenmesine ve feminist hareketin emek politikalarına ilişkin bir tartışma yaparken kadınların emek süreçlerine, ücretli emek alanındaki değişimlere ve bunun ev içindeki ücretsiz emek ile birbirini nasıl biçimlendirdiğine bakmak gerekiyor.

Kapitalizm “patriyarkanın toprağında gelişen, patriyarkanın ona sunduğu imkân ve sınırlarla oluşan” (Acar Savran, 2018: 18), mevcut cinsiyetçi ve hiyerarşik ilişkiler üzerinden yükselen (Munro, 2009), dolayısıyla tarihsel olarak ezilen kadınların [ücretli ve ücretsiz] emeğinin farklı kullanım biçimlerini ortaya çıkaran bir sistemdir. Bu nedenle kadınların ezilmesini patriyarkaya referans vermeden sadece sermaye analizi ile açıklamak mümkün değildir (Yaman Öztürk ve Dedeoğlu, 2010). Birincisi, patriyarkal ilişkilerin varlığını güçlü bir şekilde sürdürmesi nedeniyle ev içi işler ve bakım yükü kadınların sırtındadır ve bu durum ücretli emek gücüne erkeklerle eşit katılmalarını engeller (Dedeoğlu ve Şahankaya, 2015; Molyneux, 2008; Urhan, 2016; Yaman Öztürk ve Dedeoğlu, 2010). Dolayısıyla hem ev içi işlerin hem de bakım emeğinin baş sağlayıcısı olmaları, kadınların emek piyasasındaki konumlarını belirler (Yaman Öztürk, 2010). Ücretli emek gücüne katıldıklarında da patriyarkal ilişkiler devam eder. Hem erkeklere kıyasla daha düşük ücretli işlerde çalışırlar hem de evdeki işleri ve bakım emeğini devam ettirmek zorunda kaldıkları için ikili iş yükünü, yani çifte mesaiyi sürdürmek zorunda kalırlar. Molyneux (2008: 147) kadınların toplumda ezilmesini kavrayabilmek için ücretli emek ile ücretsiz emeği neden birlikte düşünmemiz gerektiğini şöyle ifade eder:

Cinsiyete dayalı iş bölümü salt teknik bir iş bölümü değildir, çünkü ayrıcalık ve ayrımcılık yapılarını yaratan hakimiyet ve tabiiyet ilişkilerini dayatır... Kadınlar ücretli kesimde çalışsalar bile, evdeki sorumluluk onların sırtına yüklenir; ücretli kesimde çalıştıklarında çoğu en düşük ücretli ve en durağan işlere dağılmış durumdadır. Ev içi görevlerine bir de ücretli işlerin doyurucu olmayışı eklendiğinde bu, kadınların ev dışında çalışmalarının önünde önemli bir engel haline gelir ve kadınları bu konuda cesaretsizlendirebilir... Bu yüzden kadınların toplumdaki durumlarının yalnızca ev içi alanındaki konumları tarafından belirlendiğini düşünmek yanlıştır. Kadınların emek piyasasındaki güçsüz konumlarının ev içindeki tabiiyetlerini pekiştirici bir etkisi vardır.

Bu nedenle, Marksist feministler -ve mevcut sol/sosyalist hareket ve emek hareketi- kurutuluşun salt kapitalizmin yıkılması ile mümkün olabileceğini iddia ettiklerinde, sermayenin kadınları neden daha fazla sömürdüğünü açıklayamazlar. Yaman Öztürk ve Dedeoğlu’nun (2010: 16) işaret ettiği üzere, “ataerki kendisini kapitalizmin eğilimlerine uyarlamakla kalmaz aynı zamanda sermaye birikim sürecini de şekillendirir. Kapitalist birikim süreci ataerkinin sağladığı zemin üzerinden yükselir.” En başında ağırlıklı erkek işçi sınıfını yükselten sanayi kapitalizmi emek gücünün yeniden üretilmesi için kadınların emeğini erkeklere sunarken, yani kapitalizm ile patriyarka karşılıksız/ücretsiz kadın emeği dolayımı ile bütünleşirken (Acar Savran, 2018), 1970’lerden sonra

kadınların kitlesel olarak emek gücüne katılmaları klasik patriyarkayı kuşkusuz belli ölçülerde değiştirdi ancak kadınların kitlesel olarak işçileşmesi sermayenin ve ekonomik ilişkilerin yeniden yapılandığı, sermaye ve ücretli emek ilişkisinin farklılaştığı bir dönemde gerçekleşti. 1960-1990 yılları arasında Avrupa’da işgücüne yeni katılan 29 milyonun 20 milyonu kadındı ancak işgücünün feminizasyonu ile işgücünün esnekleştirilmesi aynı döneme denk geldi; kadınlar büyüyen hizmetler sektörünün asıl işgücü oldular (Munck, 2018). Diğer yandan, özellikle 1990’larda Doğu Asya, Güneydoğu Asya ve Latin Amerika gibi geç kapitalistleşen çoğu bölgede dışa açık büyüme ve ihracata dayalı üretim ile kadınlar istihdama kitlesel ucuz işgücü olarak katıldılar (İzdeş, 2019). Patriyarka, kadınlara “itaatkarlık, uysallık, sabırlılık” gibi cinsiyetçi kodları yükleyerek sermayenin kadın emeğini ucuz ve esnek emek olarak sömürmesine olanak tanıdı ve bu bağlamda kadın emeği geç kapitalistleşen ülkelerde ihracata dayalı üretimin “lokomotifi” haline geldi (Yaman Öztürk, 2010: 33).

Türkiye’de ise diğer geç kapitalistleşen ülkelerdeki ihracata dayalı büyüme ile gelen kadın istihdamı patlaması gerçekleşmese de ihracata yönelik üretim yapan sektörlerde kadın istihdamında görece bir artış oldu (Toksöz, 2016; Yaman Öztürk, 2010). Ancak kadın istihdamında asıl artış giderek büyüyen hizmetler sektöründe gerçekleşti. Türkiye bağlamında ayırt edici nokta, kadın istihdamının 1980’lerden beri düşüş göstermesidir. Bunun esas nedenlerinden biri, tarımdaki dönüşüm sonucunda ücretsiz aile/tarım işçisi olarak çalışan kadınların oranındaki düşüştür (Toksöz ve Erdoğan, 1998; Yaman Öztürk, 2010). Kentsel alanda ise kadınların hizmetler sektöründeki istihdamı 1960’larda da görülen, ancak 1990’larda yoğunlaşmaya başlayan bir eğilimi gösterir (Ecevit, 2011a). Hizmetler sektörü esas olarak tarımın çözülmesiyle âtıl kalan vasıfsız işgücünün ve hem vasıflı hem vasıfsız kadın işgücünün kentsel alanlarda istihdamını sağlayan baş sektördür (Durusoy Öztepe, 2018). Dolayısıyla hem ihracata dayalı büyüme hem de hizmetler sektöründeki genişleme kadınların ücretli emek gücüne katılımı ihtiyacını artırmış ancak bu ihtiyaç kadınları enformel işçiler olarak talep etmiştir (Dedeoğlu ve Şahankaya, 2015).

Güncel olarak kadın istihdamı oranı, hizmetler sektöründe yüzde 56 (erkeklerde yüzde 53), sanayide yüzde 15,6 (erkeklerde yüzde 31,4), tarımda ise yüzde 28 ile erkeklerin neredeyse iki katıdır (TÜİK, 2018). İstihdam genel olarak özel sektörde yoğunlaşırken kamu istihdamı bakımından Türkiye OECD ülkeleri arasında en düşük seviyede kalıyor. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’na (DİSK) bağlı Genel-İş Sendikası’nın (2022) raporuna göre, Türkiye’de her 10 kişiden sadece ikisi kamuda istihdam ediliyor ve bu alanda sözleşmeli çalışanların sayısı giderek artıyor. Dolayısıyla kamuda da güvencesiz çalışma artıyor. Bununla

birlikte OECD ülkelerinde kamu sektöründe kadın istihdamı ortalaması yüzde 58'e yakinken; bu oran, Türkiye'de sadece yüzde 25 düzeyinde kalıyor. Kadınların görece güvenceli kamu sektöründen ziyade güvencesizliğin yüksek düzeyde olduğu özel sektörde yoğunlaşması örgütlenme potansiyelini ve olasılığını da doğrudan biçimlendiren bir faktördür.

Sonuç olarak, kadın emeğinin piyasadaki konumu esnek ve güvencesiz çalışma ile özdeşleşmiş durumda (Yaman Öztürk ve Dedeoğlu, 2010). Hizmetler sektörünün kendi hesabına çalışma, yevmiyeli ve geçici çalışma, evden çalışma gibi atipik istihdam biçimlerini yoğun bir şekilde içermesi ve sektörün büyümesiyle eğretilişme (*precarity*) eğiliminin güçlenmesi (Durusoy Öztepe, 2018) kadın istihdamını da önemli ölçüde belirlemeye devam ediyor. Toksöz'ün (2016) çalışmasında gösterdiği üzere, 2004-2013 yılları arasında hizmetler sektöründe kendi hesabına çalışan kadınların sayısının üç kat artması ve bununla bağlantılı olarak enformel çalışma oranının yüzde 54'ten yüzde 70'e çıkması esnekleşme ve eğretilişmenin nasıl bir sonuç yarattığını ortaya koyuyor.

Esnek ve enformel çalışma, kadınların ücretli emeğini daha fazla değersizleştirirken, ev içi işleri ve bakım yükümlülüklerini devam ettirebilmelerini sağlayan bir çalışma biçimi (Ergüneş, 2010) olduğu için patriyarka ile sermaye dayanışmasının örneklerinden biri olarak düşünülebilir (Hirata, 2011; Yaman Öztürk ve Dedeoğlu, 2010; Yaman, 2020). Enformel kadın istihdamının genişlemesinin nedenlerinden biri kuşkusuz sermayenin üretim sürecini esneklaştırması ve patriyarkanın kadın emeğini ideal emek olarak sunması ile ilgilidir.

Kadın istihdamı ile özdeşleşen eğretilişme kavramı "güvencesiz, geleceksiz, belirsiz, mesleki ve beceri tanımı bulunmayan, insani bir yaşama imkân verecek bir gelir getirmeyen" (KEİG, 2015a: 7) işleri tarif etmek için kullanılıyor. Esasında esnekleşme, belli grupların (kadın, genç, göçmen) emek piyasasına girmesini kolaylaştıracak bir araç olduğu varsayımına dayanıyor. Ancak eğretilişmeyi artırdığı ve piyasa katmanlaşmasına yol açtığı için söz konusu hedef emek grupları, bu işlere alternatif bulamaz hale geliyorlar. Dolayısıyla sadece belli işler değil, belli emek grupları emek piyasasında eğretilişiyor. Bu aynı zamanda ortaya ikili bir işgücü piyasası yapısını çıkarıyor: sendikali ve dolayısıyla esnekleştirme karşısında görece korunabilen bir çekirdek işgücü ile örgütsüz ve sendikasız, dolayısıyla esnekleştirilmesi daha kolay bir çevre/periferi işgücü (KEİG, 2015a).

Genel-İş Sendikası'nın (2022) raporundaki bir başka önemli gösterge, Gayri Safi

Yurt İçi Hasıla (GSYH) içinde kamu harcamalarının oranının yüzde 35 civarında (OECD ortalaması yüzde 48) ve bunun içinde eğitim, sağlık ve sosyal koruma payının oldukça düşük olmasıdır. Bu tablonun kadınlar açısından anlamı, 2000'lerden başlayarak neoliberal rejimi konsolide eden AKP'nin patriyarka ve sermaye ilişkileri bağlamında kadınlara belli istihdam biçimleri ve aile merkezli rolleri yeniden tanımlamasıdır. Çünkü kamu harcamalarının kısılması, bakım hizmetlerinin özel sektöre ve aileye devredilmesi sonucunu getirirken kadınların ev içindeki ücretsiz emeğine ihtiyaç da artırıyor. Dolayısıyla AKP kadın girişimciliğini ve mikrokredi gibi uygulamaları hayata geçirip kadın istihdamını daha fazla enformel ve esnek hale getirirken (Ergüneş, 2010, Toksöz, 2016); kadınları temelde ev kadını olarak gördüğü ve doğurganlıklarını artırmaya teşvik ettiği için bu politikasını cinsiyete dayalı iş bölümünü koruyacak şekilde inşa ediyor (Toksöz, 2016). Dedeoğlu'nun (2022) çalışmasında örnek verdiği ev içi bakım işlerine yapılan ödeme, AKP'nin kadınların geleneksel rollerini koruyan ve devam ettiren bir rejim olduğunu gösteriyor. Yine Memiş ve İzdeş'in (2018) yaşlı bakımı ve kadın istihdamı ilişkisini ele aldıkları çalışma, 2006'dan beri engellilerin ve yaşlıların evde bakımı için kadınlara yapılan ödemelerin cinsiyetçi iş bölümü uzantısında gerçekleştiğini ve bu uygulamada kadınların bakıcı rolü üstlendiklerini ortaya koyuyor. Dikkate değer bir başka nokta, ev içi bakım işlerini yapmaları için ödeme yapılan kadınların istihdamda gösterilmeleri, yani hükümetin enformel çalışanları haline gelmeleridir (Toksöz, 2016). Dedeoğlu'nun (2022: 6) "yeni-paternalist bakım rejimi" olarak adlandırdığı bu sistem, kadınları ev içinde ana bakım sağlayıcılar olarak konumlandıran bir rejimdir.

Emek Piyasasında Patriyarkal İlişkiler

Patriyarka, emek piyasasında da varlığını korumaya ve sürdürmeye devam eder (Hartmann, 2011). Çünkü erkekler emek piyasasında kadınlara göre daha avantajlı konumdadırlar, kadınlardan daha yüksek ücretli işlerde çalışırlar ve işyerlerinde sahip oldukları güç ve otorite daha fazladır (Hartmann, 2011). Kadınların gerekli mesleki eğitimleri alamamaları, emek piyasasındaki kadın-erkek işi ayrımı nedeniyle belli işlerden dışlanmaları, işe alımda başlayan ve iş süresince devam eden cinsiyetçilik, ücret eşitsizliği gibi yaygın durumlar emek piyasasında patriyarkal ilişkilerin sürdürdüğünü ve kadın emeğinin kontrol edildiğini gösterir (Ecevit, 2011a).

Kadınlarla Dayanışma Vakfı (KADAV, 2022) tarafından farklı iş kollarında çalışan sendikalı kadın işçilerle yapılan görüşmeler, Türkiye'de emek piyasasının cinsiyete göre hem yatay hem dikey bir biçimde (Urhan, 2016) nasıl bölündüğünü ve patriyarkal ilişkilerin, cinsiyetçiliğin işyerlerinde nasıl güçlü

bir şekilde sürdürdüğünü yeniden gösteriyor. Özellikle erkekler tarafından domine edilen belli iş kollarında kadınların iş başvurularının kadın oldukları için işleme bile alınmaması, aynı işin yapılması durumunda erkeklerden daha düşük ücret almaları, daha çok iş yüküne maruz kalmaları, yaptıkları işin küçük görülmesi, birçok yerde sistematik hale gelen cinsel taciz, erkek şiddeti ve mobbing, sermaye ile patriyarka dayanışmasının örneklerini sunuyor. Çalışmaya göre, özellikle taciz gibi durumlarda bazen kadınlar istifa ederken önemli bir kısmı tüm kötü koşullara ve cinsiyetçiliğe razı gelmek zorunda kalıyorlar. Bunun nedeni birçok fabrikada kadınların belli bir yaştan sonra işe alınmaması ve başka bir yerde iş bulamayacakları kaygısını taşımaları olarak ortaya çıkıyor. Dolayısıyla kadınlar için ücretli emek gücüne katılmak kadar emek piyasasında kalabilmek ve tutunabilmek de başka bir mücadele gerektiriyor.

Nihayetinde, sermaye cinsiyet eşitsizliğini ve cinsiyetçi ideolojiyi çıkarı doğrultusunda kullanmaya devam ediyor (Saygılıgil, 2018). Üstelik yapılan işlerin birçok durumda 'gerçek' iş görülmemesi nedeniyle kadınların ekonomik faaliyetlerinin ikincil gelir, ek gelir sayılması ve kadınların işçi olarak adlandırılmamaları; evin asıl gelirinin hâlâ erkek geliri olarak görülmesi nedeniyle kadın emeğinin ikincilleştirilmesi ve marjinalleştirilmesi her alanda varlığını sürdürüyor. Kısacası, kadınlar, mevcut patriyarkal sistemde ikincil tutuldukları için emek piyasasına daha düşük statülerde katılıyor, daha kötü işlerde çalışıyor, daha düşük ücret alıyor ve "üretim katıldıkları halde uğraşları ekonomik faaliyet olarak değerlendirilmiyor" (Özbay, 2011: 121).

Feminist Hareketin Kadın Emeği Politikası

Kadın emeği, ikinci dalga feminist hareketin yükseldiği 1980'lerden beri kimi zaman tartışma kimi zaman politika düzeyinde gündemde tutulan konulardan biri olmaya devam ediyor. Özellikle 2000'lerin ortalarından itibaren örgütler, dönemsel kampanyalar ve platformlar aracılığıyla bu meselenin canlandığını, günümüze belli ölçülerde aktarıldığını görüyoruz. Bu bölümde kadın emeği üzerine geliştirilmiş çeşitli ve farklı düzeylerdeki politikaları, 1980'lere değinerek ama özel olarak 2000'li yıllardan günümüze odaklanarak genel hatlarıyla sunmaya çalışacağım.

Türkiye'de 1980'lerde yükselen ikinci dalga feminist hareket ilk olarak kapsamlı bir patriyarka analizi geliştirmeye çalıştı. Beden, cinsellik, erkek şiddeti ve özel olarak ev içi şiddet gibi daha önce mesele edilmeyen konular, yani özel alan, feminist mücadelenin eksenini belirledi. Kadın emeği meselesi ise esas olarak patriyarka temelinde ve daha çok ev içi emek üzerinden tartışıldı. Örneğin Tülay Arın ([1983] 2015) *Yazko Somut*'ta büyük kentlerde kadınların giderek

daha fazla ücretli çalışmaya katılırken ev içi işlerle birlikte ikili rol oynamaya başladıklarını ancak hem toplumun hem de devletin bu yeni gelişmeye ayak uyduramadığını ve kadınların geleneksel rollerinde hiç değişme olmaması gibi davranmaya devam ettiklerini tartıştı. Ücretli çalışma henüz üzerine çok tartışılan bir konu değilken, feministler açısından kesin olan, ev içi emeğin erkeklerin yarar sağladığı ve sömürdüğü bir emek biçimi olduğuydu.

Sosyalist Feminist Kaktüs ise kadın emeğini üretim-yeniden üretim ikiliği üzerinden ele alan ve “cinsiyetçi-kapitalist sistem” (Acar Savran, 2020: 87) kavramını kullanan ilk örnek olması nedeniyle ayırt ediciydi. 1989’da yayınladıkları *Kadınların Kurtuluş Bildirgesi*’nde kadınların emeğine erkekler tarafından el konduğu ilk kez net bir şekilde ifade edildi (Acar Savran, 2020) ve kadın emeğinin sermaye ile patriyarka uzlaşısında sömürülen bir emek biçimi olduğu teşhis edildi. Kadınların ev işlerine ve anneliğe sıkıştırıldığı, ama bir yandan piyasada ucuz ve statüsüz işlerde ya da tarımda ücretsiz çalıştırıldıkları dolayısıyla ev içinde de ev dışında da boğaz tokluğuna çalıştırılıp sömürüldükleri dile getirildi. Öte yandan kapitalizm ile patriyarka arasında her zaman bir uzlaşma olmadığına dair bir tartışma da söz konusuydu. Örneğin Ayşe Düzkan 1989’da Kadın Kurultayı’nda yaptığı sunumda⁴ kapitalizmin uysal ve ucuz emek olduğu için kadınları kamusal alana çekmek istediğine ama bunun kadınları özel alanda tutmak isteyen patriyarka ile uzlaşmadığına dikkat çekti.

Yine 1987-1990 yılları arasında Kadın Çevresi tarafından İstanbul’da yayınlanan *Feminist Dergisi*’nin (2012: 30) 8 Mart Dünya Kadınlar Günü metninde “Neden kadının asıl mesleği, meslekten bile sayılmayan ‘analık’ ve ‘ev kadınlığı’ olsun? Neden evde tüm işleri -dışarıda çalışalım çalışmayalım- biz üstlenmek zorundayız? Neden çeşitli meslekler bize kapalıdır? Neden işe girerken, bir iş kurarken, seyahat ederken, çocuk aldırırken hukuken erkeklerden izin almak zorundayız?” sorularıyla kadınların ücretli ve ücretsiz emeğinin patriyarkal ilişkiler temelinde ev içinde sömürülmesine ve ücretli işte ikincilleştirilmesine itiraz edildi.

Bu tartışmalar bir örgütlenme ve politika yapma konusuna, örneğin kampanyalara ve eylemlere dönüştü mü? Buna ne 1980’lerde ne de sonraki on yılda evet cevabını verebiliyoruz. Örneğin *Kaktüs*’te ikili sistem kuramı üzerinden yapılan kadınların ezilmesi ve sömürülmesi analizi somut bir politikaya dönüşmedi (Acar Savran, 2020). Aslında 2000’lerin ortalarına kadar somut/eylem düzeyinde bir feminist kadın emeği politikasından söz etmek pek mümkün görünmüyor.

İkinci dalga feminist hareketin ilk on yıllarında neden somut bir kadın emeği

politikası geliştiremediği sorusuna kesin cevaplar üretmek zor olsa da hareketin doğuş biçimi ve dönemin politik bağlamı bazı cevaplar sağlayabilir. Birincisi, ikinci dalga feminist harekete katılan kadınların çoğu, kadınların ve sorunlarının ikincilleştirildiği sol/sosyalist örgütlerden geliyorlardı. Tıpkı Kuzey ülkelerinde çeşitli sol/sosyalist örgütler ya da toplumsal hareketler içinde ikincilleştirilen kadınların daha sonra bağımsız feminist örgütler kurmaları gibi bir durum söz konusuydu (Mitchell, 1985). Ayrıca çoğu orta sınıf, kentli ve eğitilmiş kadınlardı. Basitçe kendi hayatlarını, bedenlerini, gündelik yaşamlarını biçimlendiren ve belirleyen, daha önce mesele edilmeyen patriyarkayı mesele ettiler ve patriyarkal ezme sistemini yıkmaya yöneldiler. İkincisi, feminist hareketin yükseldiği 1980'ler darbe yönetimi tarafından tüm sendikaların ve sol/sosyalist örgütlerin faaliyetlerinin ve grevlerin yasaklandığı, işçi sınıfının sindirildiği ve sınıf politikası yapmanın zorlaştırıldığı bir dönemdi (Özar, 2015). Bu durum aynı zamanda emek hareketi ile feminist hareket arasında başından beri kopuk, hatta karşıt bir ilişkinin oluşmasına neden oldu. Bu konuya daha sonra, sendikalar ve emek hareketi ile ilişkileri tartışırken döneceğim.

2000'ler ve Girişimcilik İdeolojisinin Güçlenmesi

Hem ev içi emek hem de ücretli emek tartışmaları ve buna ilişkin politikalar esas olarak 1990'ların sonu ve 2000'lerde hız kazandı. Üstelik bu mesele sadece feminist hareket ile sınırlı kalmadı, sendikaların, sosyalist örgütlerin ve Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) da gündemine girdi (Yaman, 2020). Ancak bu dönemde aynı zamanda hem kadın emeği ve istihdamı konusunda politika yapmayı hem de kadın hareketi içindeki örgütlenme eğilimlerini etkileyen 'kadın girişimciliği teşviki dalgası' (Özar, 2015) yükselmeye başladı. Devlet-piyasa-sivil toplum ilişkisinde temellenen ve uluslararası kuruluşların dâhil olduğu, Avrupa Birliği (AB) üyelik müzakereleri ile güçlenen bu girişimcilik söylem ve pratikleri kadın emeği meselesini gelir getirici faaliyetler ve kadınların kalkınma sürecine dâhil edilmesi bağlamına yerleştirdi. Bu dönemde adında 'girişimcilik' ve 'işkadını' geçen çok sayıda kadın derneği kurulurken, gelir getirici faaliyetler ve bu projelerin uygulanmasına yönelik hibe ve fonlar daha önce olmadığı kadar yaygın bir şekilde STK'lara yönlendirildi ve bu zamanla bazı kadın örgütleri için örgütlenme faaliyetinin kendisine dönüştü (Arı, 2018). Kadınların emek piyasasına yoğun katılma süreci neoliberalizmin yükselişine denk gelmesi gibi kadın emeği politikası geliştirmenin imkânlarının arttığı dönemde neoliberalizm örgütlenme pratikleri ve kolektif eylem biçimleri de etkilemeye ve biçimlendirmeye başladı.

Yeniden hatırlamak gerekir ki neoliberalizm sadece yeni bir uluslararası iş bölümü yaratan, sermaye-emek gücü ilişkisini yeniden yapılandıran ve

piyasanın nasıl işleyeceğini öngören bir ideoloji ya da ekonomi politikası biçimi değil; bunu yaparken toplumsal yaşamdaki her şeyi ve her ilişkiyi metalaştıran, dönüştürücü kolektif örgütlenme biçimlerini masseden, yoksullaştıran ama aynı zamanda yoksulluğu çeşitli mekanizmalarla yönetmeye çalışan bir rejim. Bireysel güçlenme ve girişimciliğe vurgunun artması, sosyal hizmetlerin uygulanmasının STK'lara, özel olarak kadın STK'lara havale edilmesi kadın örgütlerinin bir kısmını apolitikleştirdi ve araçsallaştırdı. Bu aynı zamanda kadın hareketi içinde bir bölünme ve dağılma yarattı. 1980'lerde ve sonraki on yılda kadın emeğine ilişkin kuramsal düzeyde de olsa politik tartışma ve analizler yapılırken, 2000'lerden itibaren kadın emeğinin neden hem özel alanda hem de piyasada sömürüldüğü ve marjinalleştirildiği tartışmasına bile girilmeden kadınların ancak gelir getirici faaliyetlere katılmaları halinde güçlenecekleri söylemi güçlendi. Hükümet, sivil toplum, sermaye ve uluslararası kuruluşların teşvikleriyle kurulan kadın örgütleri buldukları yerlerde kadın yoksulluğuna ve işsizliğine cevap üretmeye çalıştılar ve mesele kadınların maddi ihtiyaçlarına cevap verme aciliyetine indirildi (Arı, 2018).

Feminist Politika İmkanlarının Yükselişi: Direnişler, Kampanyalar ve Örgütlenmeler

Böyle bir eğilim güçlenmeye devam ederken, 2000'lerin ortalarında feministler ve kadın örgütleri kadın emeğine ilişkin daha kolektif, eleştirel ve geniş ölçekli çabalar içine girmeye başladılar. AKP'nin hem aile merkezli ve esnekleşmeye dayalı kadın istihdamı politikasına hem de sosyal politikaları tasfiye etmesine yönelik itirazlar birçok kampanya ve eylemin politik içeriğini belirlerken, Novamed Grevi ve Desa Direnişi ile dayanışma için kurulan kampanyalar, feministlerin kadın emeğini patriyarka, kapitalizm/neoliberalizm ve siyasal iktidar ilişkisi içinde kurmalarına daha fazla imkân tanıdı.

Eylül 2006'da Antalya Serbest Bölge'de Novamed fabrikasında çalışan kadınlar 448 gün sürecek bir greve çıkmışlardı. Bu grev serbest bölgelerdeki insanlık dışı çalışma koşullarını tekrar gündeme getirirken, kapitalist sömürünün yanı sıra patriyarkal ilişkilerin ücretli çalışmada nasıl devam ettiğini göstermesi açısından önemliydi. Düşük ücret ve kötü çalışma koşullarının yanı sıra kadınların hamileliğine sırayla izin verilmesi, tuvalette kalış sürelerinin sıkı bir şekilde denetlenmesi, erkek şefler tarafından aşağılanmaları, ev yaşamları ve cinselliklerinin denetlenmesi bunu açıkça gösteriyordu (Saygılıgil, 2018). Greve çıkan işçilerin neredeyse tamamının kadınlar olması bu anlamda tesadüf değildi ve Saygılıgil'in (2018: 23) ifadesiyle Novamed Grevi "kadınların grevi" idi. Feministler bu grevle dayanışmak için 2007'de Novamed Greviyle Dayanışma Kadın Platformu'nu kurdular. Akgökçe'ye (2009: 6) göre, Novamed

Grevi, “Kadın kurtuluş hareketi politikasına uygun, onun yöntemleri, araçları ve ilişki biçimleriyle şekillenen bir kampanyaydı. Grevin seyrini değiştirdi ve kazanılmasında önemli rol oynadı.”

Bunun devamında, feministleri ve kadın örgütlerini doğrudan hükümetin neoliberal politikalarına karşı harekete geçiren diğer önemli gelişme, 2008’de Meclis’te kabul edilen Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SSGSS) Kanunu oldu. Bu gelişmeye karşı Sosyal Haklar İçin Kadın Platformu bünyesinde bir araya gelen kadın grupları ve feministler yasaya itiraz ettiklerini açıkladılar. Çünkü bu yasa ile sağlık ve sosyal güvenlik bir hak olmaktan çıkarılıp metalaştırılıyor ve sosyal devletin tasfiyesi ilan ediliyordu. Bu kapsamda sendikalar ve odalar, önemli bir itiraz yükseltmiş ancak talepleri arasında kadınlara dair bir söz kurmamışlardı. Bu platform, bu eksikliğe alternatif olarak yükseldi çünkü bu yasa kadınları doğrudan ilgilendiren ve etkileyen maddeleri içeriyor, örneğin kadınlar için erken emeklilik hakkını ortadan kaldırıyordu. Feministler, kadınların ev içi ücretsiz emeğini görmeyen, kadınları evdeki erkeklere daha fazla mahkûm eden, kimi koruyucu maddeleri, kazanılmış hakları yok eden bu yasaya itiraz ederek kadınlar için özgürleştirici sosyal haklar talep ettiler. Bu kampanya önemliydi çünkü feministler ilk kez ücretli ve ücretsiz emeği, temel politik hat yapan bir kampanya örgütlüyorlardı.⁵

Nisan 2008’de ise Desa Deri firmasının Düzce’deki fabrikasında sendikaya üye oldukları gerekçesiyle işten atılan 41 işçi ve bu firmanın Sefaköy fabrikasından temmuz ayında işten atılan Emine Arslan fabrika önünde direnişe geçtiler. Siyasi partilerin, sendikaların ve çeşitli kadın örgütlerinin destek verdiği bu direniş sürecinde Desa Direnişi ile Dayanışma Kadın Platformu kuruldu. Tıpkı Novamed Grevi gibi kazanımla sonuçlanan bu direniş, feminist hareketin kadın işçilerle bir araya gelmesi ve emek konusunda söz kurabilmesi açısından önemliydi.

Dönemsel kampanya ve eylemler dışında, bu dönemde Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) ve Sosyalist Feminist Kolektif (SFK) gibi birbirinden farklı politik çizgi ve örgütlenme/eylem pratiklerini yansıtan daha kalıcı örgütlenmeler de kuruldu. KEİG 2006’da kadın emeği ve istihdamı alanında çalışan bir grup akademisyen ve aktivist kadının inisiyatifiyle ortaya çıktı. 2007’nin başlarında hem kadın örgütlerinin hem de ilgili tarafların katılımıyla düzenlenen kadın emeği ve istihdamı toplantısından sonra kadın örgütlerinin üye olduğu bir platforma dönüştü. Platform kurulduktan hemen sonra, akademisyenlerden oluşan bir grup kadın, Kadın Emeği Çalışan Feminist Araştırmacılar (KEFA) grubunu bir alt grup olarak oluşturdu (Ecevit, 2011b; Özar, 2020). KEİG, feminist hareketin yürüttüğü çeşitli kampanyalara katılmakla beraber doğrudan

eylem stratejisine sahip bir yapı değildi. Daha ziyade, kadın emeği ve istihdamı ile ilgili her konuda feminist araştırma ve bilgi üretimi yapan, kadınlar için insana yakışır, güvenceli ve tam zamanlı işleri, kamusal hizmetleri talep eden ve aynı zamanda farklı illerde örgütlenme çalışmaları yürüten bir yapı olarak işledi. Bunu yaparken konuyla ilgili çeşitli yapıları, örneğin bakanlıkları ve diğer kamu kurumlarını, uluslararası örgütleri, sendikaları birlikte çalışmaya davet etti, kimi zaman toplantılara çağırdı. Doğrusu, kamu kurumlarıyla ilişkilenecek feministler açısından ikilem yaratan bir konu olsa da kadın istihdamındaki durumun iyileşmesi için makro düzeyde değişikliklerin yapılması, dolayısıyla taleplerin ilgili kamu kurumlarına ulaştırılması gerektiği fikri vardı.

Öte yandan çalışmalarını 2007-2015 yılları arasında sürdüren Sosyalist Feminist Kolektif (SFK) kadın emeği politikaları konusunda başından itibaren farklı bir politik çizgi geliştirdi. SFK, Acar Savran'a (2020) göre Kaktüs'teki üretim-yeniden üretim ikiliğini ücretli-ücretsiz emek kavramıyla somut politikaya tercüme etti. Örneğin SFK'nın yayın organı olan *Feminist Politika* dergisinin üçüncü sayısı 'ücretli-ücretsiz emek kıskacı' adıyla yayınlandı. Kadın emeğinin patriyarka ve kapitalizm bağlamında bir politik hatta oturtulduğu hem feminist politika hem de doğrudan eylem aracılığıyla kadın emeği politikasının üretildiği bir deneyim olması bakımından özgün bir örnek olarak ortaya çıktı. *Mutfak Cadıları* bülteni ile AKP'nin kadın istihdamını esnekleştirme, güvencesizleştirme ve aileyi güçlendirme politikalarına karşı söz kurdular. 'Erkeklerden Alacaklıyız' kampanyası ile erkeklerin kadınların emeğine el koyduğu gerçeğini vurguladılar ve ücretli-ücretsiz emek ilişkisinin bağıni yeniden kurdular (SFK, 2011). Kadınları patriyarkadan özgürleştirecek kapsamlı sosyal politikalar, emek piyasasındaki cinsiyete dayalı bölünmenin aşındırılmasını sağlayacak düzenlemeler ve ev içindeki kadın emeği sömürsünü ve cinsiyetçi iş bölümünü ortadan kaldıracak politikalar talep ettiler (Acar Savran, 2020). SFK'nın bir başka ayırt edici özelliği, kadın hareketi içindeki projecilik ve girişimcilik gibi eğilimlere karşı açıktan bir eleştiriyi yükseltmiş olmasıydı. Patriyarkadan, sermayeden ve devletten bağımsız politika yapacağını, kurulduğu zaman ilan etti. SFK ve Feminist Politika aynı zamanda kadın işçi hareketi ile ilişkilerin gelişmesi açısından da önemli bir rol oynadı (Akgökçe, 2020).

2013 yılında kurulan Kadın Emeği Platformu ile birlikte AKP'nin kadın istihdamı politikalarına itirazlar daha güçlendi. Feministlerin, kadın örgütlerinin, siyasi partilerden ve sendikalardan kadınların katılımıyla oluşan bu platform AKP'nin 'müjde' olarak lanse ettiği Kadın İstihdamı Paketi ile birlikte hem ev içinde hem de ücretli çalışmada cinsiyetçiliğin derinleşeceğini ve kadınların aileye daha fazla mahkûm edileceğini dile getirerek kadınlara dayatılan esnek çalışmaya,

özel istihdam bürolarına ve bir bütün olarak emek sömürüsüne itiraz ederek talepler oluşturdu.

2000'lerin ortalarında başlayan ve daha sonra yükselmeye devam eden kampanyaların çoğu zaten dönemsel olduğu için sona erdiler. Bunun dışında SFK 2015'te kendisini sonlandırırken, KEİG de çalışmalarını dondurdu. Ancak feministler sonraki yıllarda kesintili olsa da kadın işçilerin yer aldığı ya da ön planda olduğu direniş ve grevlerle dayanışma kampanyalarını sürdürdüler. Örneğin 2018 yılında Gebze Organize Sanayi Bölge'de Flormar fabrikasında çalışırken sendikalı oldukları için işten atılan ve yaklaşık 300 gün sürecek bir direnişi başlatan işçilerin çoğunun kadın olması yine feministlerin geniş ölçekli bir kampanya örgütlemesine neden oldu. Yüze yakın kadın ve LGBTİ+ örgütü, işçiler işe geri alınana dek boykot örgütleyeceklerini ilan ettiler. Feministler hem aralıklı direniş çadırı ziyaretleri hem de sokak eylemleri aracılığıyla bu direnişin daha fazla yayılmasında önemli rol oynadılar.

Bugün ise krizle birlikte kadın yoksulluğu ve işsizliği, ücretli ve ücretsiz emek sömürüsü gibi konular feministler arasında yeniden gündem oluyor. Bağımsız feministler tarafından kurulan Yoksulluğa Feminist İsyân Grubu sokak eylemleri ve işçi direnişleri ziyaretleri aracılığıyla bu meseleyi gündemde tutmaya çalışırken, yakın bir zamanda yine bağımsız feministler tarafından kurulan Kadın İşçi web sitesi feminist mücadele ile emek mücadelesini birlikte düşünen, feminist perspektiften içerik üreten önemli bir gelişme.

Açmazlar ve İkilemler Üzerine: İktidar İlişkileri ve Kadın Emegi

Görüldüğü üzere kadın emeğine ilişkin politika üretimi inşileri-çıkışları olan, zamana göre yükselen, bazen sönmülenen bir konu. Bununla birlikte politika ve örgütlenme pratikleri arasındaki farklılıklar bu alanın örgütlenmesinde bazı boşluklar bırakıyor. Feministler erkek şiddetiyle mücadelede nasıl 'hegemon' güçse, kadın emegi salt feministlerin özerk ya da bağımsız hareket edebileceği bir alan olarak kalamıyor. Çünkü kadınların özellikle ücretli çalışması hükümetlerin, sermayenin, uluslararası kalkınma ve finans kuruluşlarının ve pek çok ana akım kurumun üzerine çok fazla politika ürettiği, kadınların kalkınma süreçlerine dahil olmaları bağlamında her zaman odak haline getirdikleri konuların başında geliyor. Kırk yıldır Güney ülkelerinde uygulanan kalkınma plan ve programlarında özellikle kadınlar hedef alınıyor çünkü kadınların hem ücretsiz hem ücretli emeğinin ne kadar merkezi olduğu biliniyor (Arı, 2022). Örneğin Dünya Bankası (2001) cinsiyet eşitsizliğinin kalkınmanın önünde engel oluşturduğunu söylerken bir feminist derdi ya da patriyarkanın aşındırılması gerektiğini değil, uluslararası neoliberal rejimde kadınların ve kadın emeğinin

rolüne duyulan ihtiyacı ifade ediyor. Benzer şekilde 2006'da Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK) Kadın İstihdamı Zirvesi düzenleyip kadın istihdamının düşüklüğünü kadınların eğitim eksikliğine ve işgücü piyasalarının yeterince esnek olmamasına bağlamış olması (Özar, 2015) sermayenin çıkarına yarayacak bir kadın işgücü modeli oluşturmaya çalıştığını gösteriyor.

Ancak nihayetinde, iktidar sahibi yapılar bir meseleyi gündem haline getirdiklerinde bu ulusal politikalar bağlamında da yansımaları buluyor ve hayata geçirilmesi için yeni aktörlerin ve yapıların oluşturulması gerekiyor. Bu toplumsal ve ekonomik sorunların çözümünde iş birliğine ve ortak çalışmaya vurguda kendini gösteriyor. Bu yeni bağlamda, kadın örgütlerine ihtiyacın artmasının en önemli nedenlerinden birisi, kadın yoksulluğuyla mücadele etmek ve kadınları gelir getirici faaliyetlere katmaktır (Arı, 2018). Örneğin hem AKP'nin hem de uluslararası kalkınma kuruluşlarının gündemine kadın kooperatifleri bir istihdam modeli olarak girdiği için hızla yeni kadın kooperatifleri kuruluyor ve bu, çeşitli kadın örgütlerini de sürece dahil ederek gerçekleşebiliyor. Dolayısıyla erkek şiddetiyle mücadelede feminist ilke ve yöntemlerle bir sığınak ya da kadın merkezi kurmak ile kadın istihdamını artırma ya da kadın yoksulluğuyla mücadele amacıyla gelir getirici faaliyet yapmak için dernekler ya da kooperatifler kurmak birbirinden farklı örgütlenme ve politika biçimlerine işaret ediyor. Bu bağlamda kadın örgütlerinin araçsallaştırılması tehlikesi ortaya çıkıyor.

İktidar kurumlarının desteğiyle ve onlarla birlikte sürdürülen girişimler daha dönüştürücü bir politika imkanını azaltma riskini getirebilir. Çünkü neoliberal uzlaş, herkesin kendi başının çaresine bakması ve kendisini kurtarması üzerine kuruludur ve hükümet en iyi ihtimalle bu çabaları kolaylaştıran bir yerde durur. Durum böyle olunca kimden hesap sorulacağı ya da kimden neyin talep edileceği konusunda bir karışıklık ortaya çıkar. Bununla birlikte, nihayetinde kamu-piyasa-sivil toplum iş birliği ortak ve ortalama dile dayalı bir ilişkilendirme ve politika yapma çizgisi gerektirir. Bir kamu kurumuyla ya da kalkınma örgütüyle iş birliği geliştirildiğinde hedefin patriyarkayı ve kapitalizmi yıkmak olduğunu söylemek pek olası değildir.

Oysa Türkiye'de kadınların istihdamdan ve gelir bölümünden çok az pay alması, çoğunluğunun kayıt dışı çalışması, erkeklerden daha az ücret alması, birçok iş kolundan dışlanması ve ücretlerin doğrudan düşük olduğu, kötü çalışma koşullarıyla özdeşleşen alanlara sıkışması; ev içindeki ücretsiz iş ve bakım yükü nedeniyle ücretli işte kesintili var olabilmesi kadınların sermaye karşısındaki konumunu belirliyor ve kapitalizm ile patriyarka ittifakını gösteriyor (Osmanağaoğlu, 2022). Siyasal iktidar da bu ittifakın sağlanmasında önemli bir

rol oynuyor (Walby, 2014). Örneğin AKP kreş gibi ücretsiz kamusal hizmetleri neredeyse ortadan kaldırarak kadınların ev içindeki rollerini aksatmayacak, geleneksel cinsiyet rolleriyle bağlantılı istihdam modelleri geliştiriyor. 2000'lerin başında ortaya çıkan ve daha sonra yaygınlaşan girişimcilik ve mikrokredi uygulamaları (Arı ve Diner, 2016; Ergüneş, 2010) bunun örnekleridir. Daha yakın zamanda, 11. Kalkınma Planı'nda (2019-2023) kadın istihdamının kooperatifçilik ve girişimcilik yoluyla gerçekleşmesinin öngörülmesi, dahası bunun iş ve aile yaşamının uyumlulaştırılması ve esnekleşme çerçevesinde kurgulanması, KEİG'in (2019) kalkınma planını eleştirdiği açıklamasında işaret ettiği üzere, hükümetin kadınlara uygun gördüğü çalışma biçiminin cinsiyet eşitsizliğine dayalı olduğunu ve ancak aile içi yükümlülüklerini yerine getirmeleri halinde çözümlerini uygun gördüğünü gösteriyor.

KEİG (2015b) araştırmasında, kooperatiflerde çalışan kadınların yaptıkları işi, tam da geleneksel cinsiyet rolleriyle ilişkili olduğu ve atipik istihdam biçimlerini getirdiği için gerçek bir iş ve istihdam alanı olarak göremediklerini önemli bir sorun olarak saptıyor. Dolayısıyla farklı bağlamlarda kapitalizme alternatif dayanışma ekonomisi olarak kurgulanan kooperatifler, AKP gibi kadınların esas rolünü annelik ve bakım üzerinden tanımlayan, ücretli çalışmalarını ikincil gören bir siyasal iktidar tarafından muhafazakâr ve neoliberal bir model olarak kurgulanıyor. Türkiye'de Ticaret Bakanlığı'na bağlı kadın kooperatifleri sayısının 2012'de 61 iken 2020'de 511'e, 2021'de yeni bir sıçramayla 776'ya yükselmesi (Gönüllü Atakan ve Çoban, 2022) bu bağlamda düşünülebilir.

Kadınlara düzenli bir gelir, güvenceli çalışma ve emeklilik hakkı getireceği şüpheli istihdam modelleri 2000'lerin başlarından beri sürdürülen sistematik politikaların sonucudur. Girişimciliğin ve mikrokredinin, toplum yararına çalışma programlarının kadınlara uygun işler olarak yaygınlaştırılması (KEİG, 2013) bu politikaların parçasıdır. Dolayısıyla Türkiye bağlamında, siyasal iktidarın patriyarkal ve kapitalist ilişkileri uzlaştırma rolü söz konusudur. Yukarıda bahsedilen kadın işçi eylemleri, çeşitli feminist kampanya ve eylemlilikler bu politikalara itirazlar sonucunda oluşmuş kolektif eylemlerdir. Ancak diğer yandan, söz konusu politikaların bazı kadın örgütlerince kabul edilmesi, kadın emeğine ilişkin politika ve örgütlenme çabalarında bir çelişki de ortaya çıkarmıştır.

Emek Hareketi ve Sendikalar ile İlişkiler

Günümüzde işçi örgütlenmesi büyük ölçüde sendikalar tarafından yürütüldüğü için hem kadın emeğinin ve kadın işçilerin sorunlarının sendikaların gündeminde ne kadar yer tuttuğu hem de feminist hareketin sendikalarla hangi düzeyde ilişkilendiği, feminist bir kadın emeği politikasının geliştirilmesi bağlamında

önem arz ediyor. Çünkü kadın işçilerin sendikalarda ve yönetimlerinde daha fazla yer alması, sendikaların etkili kadın politikaları geliştirmesi, sendikalar içindeki cinsiyetçilikle mücadele edilmesi ve bunun için feminist hareket ve bağımsız kadın örgütleri ile daha güçlü ilişkiler kurulması gerekiyor. Dolayısıyla sendikaların kadın emeğinin örgütlenmesinde önemi baki ancak sendika içinde kadın politikalarının nasıl geliştirileceği, bunun feminist bir çizgide olup olmayacağı tartışmalı bir mesele olmaya devam ediyor. Bu konuya geçmeden önce, sendikalaşma düzeyine ve sendikaların kadın politikaları konusunda geldiği noktaya bakmak gerekiyor.

Türkiye sendikalaşma oranının en düşük olduğu ülkelerden biri. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (ÇSGB, 2020) verilerine göre genel sendikalaşma oranı yaklaşık yüzde 14 iken bu oran erkeklerde yüzde 15,21; kadınlarda ise yüzde 9,67. Sendikalaşmanın en düşük olduğu iş kollarının sırasıyla Konaklama ve Eğlence İşleri, Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar, Dokuma, Hazır Giyim ve Deri ve Gıda gibi kadınların görece ya da yoğun çalıştıkları alanlar olduğu görülüyor. Toplu İş Sözleşmesi (TİS) kapsama oranı ise kamu sektöründe yüzde 9,5, özel sektörde ise yüzde 5,5 düzeyinde. Çalışan nüfusun ve kadın işçilerin ezici çoğunluğu güvencesiz çalışmanın dolayısıyla örgütsüzlüğün en yüksek düzeyde olduğu özel sektörde yoğunlaşıyorlar. Bu nedenle işçi sendikalarındaki kadınların durumu, kamu işçilerine kıyasla ayırt edici bir özellik taşıyor.

Esasında sendikalaşma oranı dünya genelinde 1990'lardan beri düşüş gösteriyor. Küresel ölçekte sendikalaşma yoğunluğunun 1990'da yüzde 36 iken 2016'da yüzde 18'e gerilediği tahmin ediliyor (Visser, 2019). Bunun elbette neoliberalizmle birlikte sermaye-emek gücü ilişkisindeki değişimden kaynaklanıyor. Dünyanın önemli bir nüfusunun giderek daha fazla enformel, standart olmayan, geçici, parçalı ve düzensiz işlerde çalışması ve örgütlenmesi zor olan hizmetler sektöründe yoğunlaşması bunun başlıca nedenlerinden biri. Öte yandan özellikle güney ülkelerinde enformel çalışmanın norm çalışma haline gelmesi, emek hareketinin geleneksel yöntemlerle örgütlenmeye devam edemeyeceği, varsaydığı sanayi işçi sınıfının artık asıl işçi sınıfı olmadığı ve sınıfın değişen yapısına uygun üyelik ve örgütlenme modelleri geliştirmesi gerektiği tartışmasını getiriyor. Bu, belli bir iş tanımı, iş yeri ve süresi olmadan çalışan kitlelerin nasıl örgütleneceği sorusuyla da ilgili. Bazı Afrika ülkelerinde, Hindistan'da ve Güney Kore'de sendikaların enformel çalışanları da örgütlenmeye dahil ederek yeni stratejiler geliştirmeleri emek hareketinin örgütlenmesinin geleceği hakkında olumlu bazı örnekler olarak gösteriliyor (Webster ve Forrest, 2019).

Kadınların sendikalaşma oranının en düşük ve sendikalarda kadın-erkek uçurumunun en fazla olduğu ülkelerden biri olarak gösterilen Türkiye’de (Visser, 2019) ise ne emek-sermaye ilişkisinin ve istihdamın değişen yapısına uyum sağlamada ne de cinsiyet eşitliğini içermeye kayda değer bir gelişme olduğunu söylemek güç. Sendikalar, sanayi kapitalizminin olduğu kuzey ülkelerinde başından beri erkek işçi örgütlenmesi ile özdeşleşen ve kadınları kabul etmesi uzun yıllar alan örgütler olsalar da (Akgökçe, 2020) bazı ülkelerde, örneğin İngiltere’de İşçi Sendikaları Kongresi’nin (Trades Union Congress/TUC) 1979’da Kadınların Sendikalarda Eşitliği Tüzüğü’nü kabul etmesiyle ilerleyen yıllarda bir dizi önemli gelişmenin gerçekleştiği görülüyor. 1980’e gelindiğinde kadınların sendikalaşma oranının yüzde 40’a ulaşması, zamanla karar alma organlarında temsil yetilerinin artması ve kadınların sendikalarda komisyon gibi ayrı yapılar kurmalarının oldukça yaygın hale gelmesi olumlu örnekler olarak gösterilebilir (Kirtton, 2009).

Türkiye’de ise, özel olarak işçi sendikalarında kadınlar konusunda bazı gelişmeler 1990’larda başladı. Aslında henüz 1979’da Türk-İş Konfederasyonu uluslararası sendikalarla olan ilişkisinin etkisiyle Kadın İşçiler Bürosu kurmuş ancak bu girişim kâğıt üzerinde kalmıştı (Urhan, 2014). 1990’larda sendikalarda kadınlar konusunda bazı gelişmelerin başlaması da büyük ölçüde uluslararası alanda toplumsal cinsiyet ana-akımlaşmasının ve uluslararası sendikaların etkisiyle mümkün oldu. Kadın üyelere yönelik eğitim, seminer ve kurultaylar yapılsa da bunlar, sendika politikalarına yön verecek ve kadın işçilerin sorun ve taleplerini bütünlüklü olarak yansıtacak düzeyde değildi (Toksöz ve Erdoğan, 1998). Yine 2005 8 Mart’ında Türk-İş’in Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) ile kurduğu Kadın Emeği Platformu sadece kurulduğuyla kalan girişimlerden biriydi (Özar, 2015).

Feminist gündemlerin sendikalara yansması ya da feminist hareketin sendikalarda kadın politikalarını belli bir düzeyde etkilemesi ancak 2000’lerde mümkün olmaya başladı. Bazı sendikalarda kadınlara yönelik suçlarda ‘kadının beyanı esastır’ ilkesinin kabul edilmesi, bunun daha sonra, Birleşik Metal-İş’te olduğu gibi, toplu iş sözleşmelerinde yer alması, 2003’te başlayan Petrol-İş Kadın Dergisi örneği, Kürt kadın hareketinin etkili olduğu belediyelerde sendikalarla imzalanan toplu iş sözleşmelerinde ev içinde şiddet uygulayan erkeklere idari ve mali yaptırım maddesi eklenmesi, DİSK’in yakın zamanda ana tüzüğüne kadın temsilciler kurulunu eklemesi, bazı sendikalarda kadın komisyonunun kurulması gibi gelişmeler oldu (Akgökçe, 2022).

Kamu sendikalarında ise feminizmin etkisi daha erken tarihlerde ortaya

çıktı. Kamu işçilerinin örgütlenmesi ikinci dalga feminist hareketin yükseldiği dönemde başladığı için feminist hareket ile ilişkilenerken gelişti ve Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) içinde ve ona bağlı sendikalarda, bu ilişkinin etkisiyle kadın sekreterliği kuruldu. KESK'teki kota ve eşbaşkanlık ilkesi, kadın yapısının feminist hareketin platform ve kampanyalarının bileşeni olması (Toksöz ve Çağlayan, 2020), özellikle Eğitim Sen'deki kadın çalışmaları ve kadın meclisinin feminist hareket ile güçlü ilişkisi işçi sendikalarından ayırt edici bir durumu gösteriyor. Ancak daha önce vurguladığım üzere, kadınların sadece yüzde 25'inin kamuda çalışıyor olması ve görece güvenceli çalıştıkları gerçeği ile kadınların ezici çoğunluğunun özel sektörde güvencesiz çalışması, mavi yaka işçiliğe sıkıştırılması ve onları örgütlemesi gereken işçi sendikalarının erkek egemen yapısı farklı bir soruna işaret ediyor ve bu alandaki bir feminist değişim talebini ortaya çıkarıyor.

Sendikalarda Bağımsız Kadın Politikasına ve Feminizme Direnç

Emek piyasasının cinsiyete göre katmanlaştığını ve çoklu ayrımcılık içerdiğini hâlâ yeterince idrak edemeyen ya da etmek istemeyen, kadınların ağırlıklı olduğu iş kollarında örgütlendiğinde bile yönetimini tümüyle erkeklerden oluşturan, kadın işçilerin sorunlarını ve taleplerini görmekten uzak, son derece bürokratik ve hiyerarşik bir mekanizmayla çalışan ve patriyarkal ilişkilerin tümüyle sürdüğü ağırlıklı klasik işçi sendikaları bugün genel eğilimi oluşturmaya devam ediyor (KADAV, 2022). Sendikalarda cinsiyet eşitliğini sağlamaya katkıda bulunacak ve kadınları güçlendirecek, sendikayı dönüştürecek girişimler 'sınıfı bölme' suçlamasıyla karşılaşmaya devam ediyor. Yine bu nedenle feministler bir işçi direnişine dayanışmaya gittiklerinde kendilerine kadın dayanışmasının kıymetli olduğu ancak buldukları yerin 'sınıf yeri' olduğunu unutmamaları gerektiği hatırlatıyor.⁶

Burada sendikalar ile feminist hareketin ilişkilmesini belirleyen sorunlara dikkat çekmek gerekiyor. Birincisi, feministler patriyarka ile bir sistem olarak mücadele ederken hiyerarşik örgütlerin erkek egemenliğinin sürdürülmesine olanak tanıyan alanlar olduğuna dikkat çektiler. Erkeklerin bakış açısının örgütsel sürece hâkim olduğunu, kadınların marjinalize edildiğini ve bu yolla örgütlerdeki cinsiyet ayrımcılığının devam ettirildiğini ileri sürdüler (bkz. Acker, 1990). Bu nedenle, Türkiye dâhil, ikinci dalga feminist hareketin yükseldiği hemen her yerde feministlerin enformel, katılıma açık, yatay, bürokrasi ve hiyerarşi karşıtı örgütler kurmaları tesadüf değildi, bir politik tercihti. Dolayısıyla daha merkezsiz, eşit ve yatay örgütlenmeye alışkın bir feminist çizgi ile erkek egemen bürokratik yapının simgesi haline gelmiş klasik sendikaların birlikte politika yapması, en azından Türkiye'de, hep zor olageldi.

İkincisi, Türkiye’de ikinci dalga feminist hareket 1980’lerde, askeri darbenin emek hareketini ve sol/sosyalist örgütleri sindirdiği bir dönemde yükseldi ve başından beri emek hareketi ile feminist hareket arasında bir kopukluk oluştu. Tarihsel olarak sol/sosyalist hareketin feminist hareketi burjuva hareketi olarak etiketlenmesi, darbe sonrası yükselmesine referans vererek “Eylülist” olarak damgalaması (Tekeli, 2011: 31) ve sınıfı bölmekle suçlaması sınıf içinde kadınların özgül sorun ve taleplerinin bir feminist perspektiften oluşmasını engelledi. Daha ziyade, kadınların çıkarları “sınıfın genel çıkarları potasında eritildi” (Akgökçe, 2020: 373). Çünkü nihai kurutuluşun sosyalizm ile geleceği inancı vardı (Bağdatlı, 2020), hâlâ var.

Nihayetinde, emek hareketinde ve özel olarak sendikalarda batıdaki gibi bir feminizasyon süreci de yaşanmadığı (Akgökçe, 2020) ve belirgin bir feminizm-karşıtı çizgi yerleşik olarak devam ettiği için bu yapılarda kadın politikalarının feminist bir perspektiften yapılması pek mümkün olmadı ve sendikalardaki erkek iktidarı feministlerce en çok eleştirilen konulardan biri oldu. Feministlerin ve kadın örgütlerinin bir araya gelerek 2010 yılında oluşturduğu Sendikalarda Erkek Egemenliğine Karşı Kadın İnisiyatifi bunun en somut örneklerinden biriydi:

Hükümet ve patronlar muhafazakâr, neoliberal işgücü politikalarıyla, kadınlara yarı zamanlı, geçici, taşerona ve çağrıya bağlı, esnek ve güvencesiz bir çalışma modelini uygun görüyor. Bu modeli kadın istihdamını artırmanın tek yolu olarak ileri sürüyor. Biz kadınlar bu dayatmayı kabul etmiyoruz. Kadınlar için insana yaraşır bir iş, eşdeğerde ücret, ayrımcılıktan ve şiddetten arındırılmış bir çalışma ortamı ve iş güvencesi istiyoruz. Bu nedenlerle kadınların sendikalaşmasının zorunlu olduğunu düşünüyoruz. Biz kadınlar, sendika temel metinlerinde, tüzük ve programlarında taleplerimizin tanımlanması gerektiğini biliyoruz. Ama ne yazık ki işçi erkekler üzerinden örgütlenme politikaları oluşturan sendikalar, işçi kadınların sorunlarını ve taleplerini yok sayıyorlar. Bu durum böyle devam edemez. Sendikalar tek başına erkeklere ait değildir.... İşte Novamed, işte Desa, işte Tekel-Direnışı, işte Bericap. Biz, sendikalı, sendikasız ve sendikalarda örgütlenme çalışması yapan kadınlar olarak, grevlerde, direnişlerde, gösteri yürüyüşlerinde en ön saflarda yer alıyoruz, ama ne yazık ki sendikaların, yetki ve karar organları erkeklerin iktidarındadır. Bu durum artık değişmeli.⁷

Bu inisiyatif, Sine-Sen’de tacize maruz kalan bir kadının çağrısı üzerine bir araya gelmişti (Urhan, 2014) ve hem kadın örgütlerinin ve feministlerin sendikalardaki erkek egemenliğine doğrudan meydan okuduğu bir örnek olması hem de kadınların neden daha fazla örgütlenmeye ve sendikalaşmaya ihtiyacı olduğunu göstermesi bakımından önemliydi. Kadınların çıkış noktası, eşitliği esas almayan

ve kadınlara yönelik ayrımcılığa ilişkin adım atmayan sendikaların tüzüklerini feminist politika perspektifinden yeniden düzenlenmesi gerektiği idi. Farklı ülkelerdeki sendikaların kadın politikalarından ve tüzüklerinden faydalanarak bir tüzük taslağı hazırladılar. Kadınların ve LGBTİ+ların sendikalara daha fazla katılmalarını, yönetim kademelerinde bulunmalarını ve sendikalarda örgütlenmelerini kolaylaştıracak adımların atılması çağrısını yaptılar. Bunun yanı sıra kadınların hem ücretli hem de ücretsiz çalışmasına ilişkin, örgütlenmeyi engelleyen sorunların çözülmesini talep ettiler. Kısacası bu inisiyatif, kadınların ücretli ve ücretsiz çalışmasını birlikte düşünerek bir feminist perspektiften sendikaları dönüştürme çağrısı yaptığı için ayırt ediciydi.

Kadın İşçilerin Direnişleri ve Feminizm

Son yıllarda giderek daha fazla, Türkiye'nin hemen her yerinde yükselen işçi eylemlerine tanık oluyoruz. Emek Çalışmaları Topluluğu (EÇT, 2021) tarafından yayınlanan rapor, 2021'de bir önceki yıla kıyasla işçi eylemlerinde ciddi bir artış olduğunu gösteriyor. Bu eylemlerin cinsiyet boyutuna bakıldığında yarısında erkeklerin ağırlıklı olduğu, bir kısmında kadın-erkek sayısının eşit olduğu ve az sayıda kadın yoğun işçi direnişinin gerçekleştiği görülüyor. Bu kuşkusuz kadın istihdamının niteliği ile ilgili. Çünkü raporun da gösterdiği üzere, eylem sayısının yüksek olduğu metal, inşaat ve genel işler işkolları kadınların kısıtlı olduğu alanlar.

Ancak hem emek piyasasındaki cinsiyete dayalı bölünme hem de erkek egemen sendikaların kadın işçilerin örgütlenmesini engellemesi nedeniyle kadınların çok fazla yer alamadığı bu eylem dalgalarında kadın işçilerin sözünü ve taleplerini açığa çıkaran, yine feministlerin dayanışma örgütlediği bazı örnekler var. Bunlardan birisi Farplas Direnişi. Gebze'de otomotiv yan sanayiinde üretim yapan Farplas fabrikasında DİSK'e bağlı Birleşik Metal-İş Sendikası'nda örgütlendikleri için atılan işçiler işe iade, çalışma koşullarının ve ücretlerin düzeltilmesi, sendikalaşma haklarının tanınması için direnişe geçtiler. Bu fabrikanın özelliklerinden birisi çalışanların neredeyse yarısının kadın olması ve 'kadın dostu' firma imajıyla kendisini tanıtmıştı. Ancak bu 'kadın dostu' firmada ne bir kreş vardı ne de kadınlar mobbinge, tacize ve şiddete uğradıklarında onları koruyacak bir mekanizma. Bunun yanı sıra kadın işçiler erkeklerden daha az ücret alıyorlardı. Bu direnişle dayanışma ve direniş ziyareti Yoksulluğa Feminist İsyan Grubu tarafından organize edildi. Hem kadın işçilerin hem de feministlerin bu fabrikanın cinsiyet eşitliğini araçsallaştıran ve PR malzemesi yapan tavrını teşhir etmeleri ayrıca önemliydi.⁸

Bursa'da yine sendikalı oldukları için işten atılan Acarsoy Tekstil fabrikası işçisi

dört kadının eylemi, feministlerin dayanışma örgütlediği direnişlerden biriyken, burada yine kadın işçiler ücret ve çalışma koşullarının yanı sıra mobbinge ve tacize maruz kaldıklarını dile getirdiler. Bu direniş ziyareti yine Yoksulluğa Feminist İsyân Grubu tarafından organize edildi. Bir başka örnek, ETF Tekstil’de firma patronunun fabrikayı kapatacağını duyurması üzerine haklarını almak için fabrikayı işgal eden ve direnişe geçen kadın işçiler fabrikada yaşadıkları sistematik mobbingi, tacizi, aşağılamayı anlattılar ve kadın örgütlerini dayanışmaya çağırdılar. Burada yine dikkati çeken nokta, patronun ‘kadın dostu’ ya da ‘kadın duyarlılığı’ imajıydı. Bir kadın işçi, “Duyarlı olsa bunu yapar mı? Bir sürü kadın çoluğunu çocuğunu sersefil koymuş evde, aç susuz direniyor kapı önünde. Bir kadın başka bir kadına bunu yapar mı?” (Gök, 2022) diyordu.

Daha önce, kadın hareketinde girişimcilik temelli örgütlerin yükselişinden bahsetmiştim. Toplumsal cinsiyet eşitliği meselesinin ana akım hale gelmesi, çeşitli kurumların içine girmesi, kabul görmesi teorik olarak olumlu olsa da bu aynı zamanda kavramın araçsallaştırılmasına zemin hazırladı. Bu iki eylemde hem kadın işçilerin hem de eylemlerle dayanışma örgütleyen feministlerin ‘kadın dostu patron/şirket’ anlatısını sorgulamaları ve meselenin aslını ortaya çıkarmaları, kendilerini girişimcilik temelinde konumlandıran, kimi zaman firmalarla ortak projeler uygulayan kadın örgütlerinin de dikkate alması gereken bir durum olarak düşünülebilir.

Kadın Emeğinin Örgütlenmesinin Geleceği Üzerine: Derinleşen Çelişkiler, İşçi Sendikalarının Krizi ve Alternatifler

2019’da Genel-İş Sendikası’na üye Kadıköy Belediyesi işçisi kadınlar ve işyeri temsilcileri şube seçimleri öncesinde, sendikalarda daha önce görmeye alışık olmadığımız, Mor Liste isimli bir çalışma yaptılar. Mor Liste, tamamı erkeklerden oluşan sendika aday listelerine karşı tamamı kadınlardan oluşan bir listeydi. Bu eylem bizzat sendikadaki erkekler tarafından sınıfı bölmekle hatta cinsiyetçilikçe suçlandı (KADAV, 2022). Bu, sendikadaki erkeklerin kadınları hâlâ sınıfın bir bileşeni olarak algılamadıklarını ve tümü erkeklerden oluşan listelerle sendika seçimine gitmekte bir sakınca görmediklerini gösteriyordu.

Mor Liste eylemini yapan kadınlar sendikalardaki erkek egemenliğinin son bulmasını, kadınların karar alma süreçlerine eşit katılımını ve sendika içinde feminist çizgide kadın politikası yapılmasını talep ettiler. Sendikalardaki temsil krizine dikkat çektiler. Kendilerini emek hareketi ile feminist hareket arasında köprü olarak konumlandırıdılar ve feminist hareketin uzun yıllardır talep ettiği birçok maddeyi (ücretsiz kreş, eşit işe eşit ücret, şiddet, taciz ve mobbinge karşı mücadele taahhüdü, regl izni vb.) toplu iş sözleşmesine eklemeyi başardılar.⁹

Sendikalarda Erkek Egemenliğine Karşı Kadın İnisiyatifi'nin on yıl önceki itirazlarının ve taleplerinin Mor Liste gibi bir örnekle yeniden karşımıza çıkması, sendikalarda kayda değer bir değişimin olmadığını ancak sendikaların erkek egemen yapısına karşı bir feminist itiraz damarının sürdüğünün göstergesidir. Sendikalardaki bu yapı değişmediği sürece kadın komisyonu gibi yapıların kurulması halinde bile çalışmaların erkek başkan ve yönetimlerin müdahalesine açık olacağı, kâğıt üzerinde kalacağı ve sendikal bürokrasi içinde eriyeceği yine feministlerce dile getirilen bazı sorunlardır (KADAV, 2022). Bu ise sendikaya olan inancın zayıflaması, kadınların sendikayla bağ kuramaması ve alternatiflere yönelmesi sonucunu getirebilir.

Sendikaların krizinin temelinde cinsiyetçiliğin, patriyarkal bürokratik yapının varlığı kadar sınıf siyaseti yapma konusunda bir dizi zayıflığı da yatıyor. Çünkü Türkiye'de klasik sendikalar, genel olarak emek hareketi ve sol, istihdamın değişen yapısına, kayıt dışı, geçici, düzensiz çalışmanın bir kural haline gelmesine, platform ekonomisi gibi yeni tür iş ilişkileri getiren istihdam biçimlerine, giderek genişleyen güvencesiz işçi kitlelerinin sorunlarına ve ihtiyaçlarına, sınıf mücadelesindeki yeni eğilimlere ve dönüşümlere cevap verme konusunda direnç göstermeye devam ediyor (Çıdamlı, 2016). Kuşkusuz, Türkiye'de sendikalaşmayı düzenleyen yasanın kendisi işçileri örgütsüz bırakmak, sendikalaşmayı zorlaştırmak üzerine kurulu, sermaye ve siyasal iktidar işçileri sarı sendikalara yönlendirirken siyaseten sol/sosyalist çizgide duran sendikaları hedef gösteriyor. Ancak örneğin tekstil işkolunda örgütlenip yasa bu şekilde sınırlama getiriyor diye sadece kayıtlı işçileri örgütleyen, tekstil firmalarını asıl palazlandıran enformel çalışmayı gündemine almayan, firmaların evde parça başı iş yaptırarak karın tokluğuna emeğini sömürdüğü kadınları/mülteci kadınları örgütlemeyen bir sendikal hareket gelecekte nasıl bir 'işçi sınıfı mücadelesi' öngörüyor? Emek örgütlenmesini salt ekonomist çizgiye, ücret pazarlığına indirgeyen bir sendikal hareket kapitalizme karşı nasıl bir mücadele büyütmeyi planlıyor?

Aslında bu sorulara bazı cevaplar hem sayıca hem de eylem bakımından yükselişe geçen bağımsız sendikalardan geliyor. Bazıları çeşitli sol/sosyalist örgütler tarafından kurulan bağımsız sendikaların bir özelliği, sadece sermayeye ve sarı sendikalara değil; DİSK'teki sol sınıf siyaseti yapması beklenen sendikaların bürokratik yapılarına ve zayıf sınıf siyasetine itiraz olarak da yükselmiş olmalarıdır (KADAV, 2022). Bu eğilim henüz yeni olduğu için burada analizini yapmak mümkün değil ancak kadın politikası bağlamında geleceğe ilişkin nasıl bir potansiyel taşıdığına kısaca değinmek gerekir. Feminizmi ideolojik bir kategori olarak reddeden ve sınıf mücadelesini kadın-erkek el ele

olarak kuranları bir yana bırakırsak, bazı bağımsız sendikalarda hem feminizm/ kadın mücadelesi vurgusunun ortaya çıktığı hem de kadın komisyonlarının kurulduğu görülüyor (KADAV, 2022). Örneğin henüz 2021'de kurulan ve geniş çaplı sokak eylemleriyle bilinir hale gelen Özel Sektör Öğretmenleri Sendikası, tüzüğünde kadınlara ve LGBTİ+lara yer vererek ve bir kadın komisyonu işleterek çalışmalarını sürdürüyor. Kadın işçi yoğunluklu bu alanda kreş ve eşdeğer işe eşit ücret gibi taleplerin yanı sıra kadınların maruz kaldıkları sorunları gündeme getiriyorlar.¹⁰

Yine Turizm, Eğlence ve Hizmet İşçileri Sendikası (TEHİS) hem politik duruşunu ve kadın hareketi ile ilişkisini ortaya koyan hem de kadın komisyonu aracılığıyla kadın politikası geliştiren bir diğer sendika örneği (KADAV, 2022). Bu sendikaları kuranların bizzat sendikanın örgütlü olduğu iş kolunda çalışan gençler işçiler olmaları, feminist mücadelenin yükselişine tanık olmuş olmaları ve kadın hareketi ile bağ kurmaları yeni bir eğilimin oluşması için potansiyel taşıyor. Ancak bu gelişmelere rağmen patriyarkal ilişkilerinin dirençliliği ve varlığını her yerde sürdürdüğü gerçeği unutulmadan, kadın politikalarına ilişkin feminist hareket ile sendikacı kadınların birbirlerini güçlendirecek ve ortak mücadele sürdürmelerini sağlayacak zeminlerin oluşturulması gerekiyor.

Sonuç

Bu çalışma ile kadın emeğinin feminist hareket için kritik önemde bir konu olduğunu, son yıllardaki gelişmeler dikkate alındığında kadın emeğine ilişkin güçlü bir feminist politikaya her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğunu ortaya koymaya çalıştım. Feminist hareketin/kadın hareketinin Türkiye'deki en güçlü toplumsal hareket iken neden kadın emeğine ve kadın emeğinin örgütlenmesine ilişkin sistematik ve bütünlüklü bir politika geliştiremediğini ise hareket içi dinamikleri ve hareket dışındaki dinamiklerin rolünü birlikte düşünerek tartışmaya çalıştım. Kadın emeği ve istihdamı farklı aktörlerin (devlet, piyasa ve uluslararası kuruluşlar) sıklıkla dahil oldukları ve biçimlendirmeye çalıştıkları, aynı zamanda emek hareketi ve sendikaların etkin politika yapmasını gerektiren bir alan olduğu için de gerilim ve çelişki dolu bir konu olmayı kaçınılmaz olarak sürdüreceği gibi görünüyor.

Feministlerin kadın emeği politikası geliştirirken bu alanı biçimlendiren güç ilişkilerine, yani hem kadın istihdamını patriyarka ve sermaye uzlaşısında biçimlendirmeye çalışan siyasal iktidara ve sermayenin emek sömürüsüne hem de emek hareketi ve sendikalar içindeki erkek egemenliğine karşı cevaplar üretmeye devam edeceklerini öngörebiliriz. Feminist hareket, daha fazla sömürüye, baskıya ve ayrımcılığa maruz kaldıklarını dile getiren kadın

işçileri bir politik mesele haline getirirken; sendikalar bunu ikincil bir mesele olarak görmeye devam edemezler. Kadınların hem evde yaşadıkları şiddet ve emek sömürüsü hem de işyerinde maruz kaldıkları cinsiyetçi ayrımcılıklar sendikaların üzerine politika yapmasını gerektiren ve artık daha fazla ileri bir tarihe ertelenemeyecek sorunlardır. Sendikaların kadınların ücretli-ücretsiz emek kıskacını görerek, örgütlenme faaliyetlerinin kadınlar için üçüncü mesai (Urhan, 2014) demek olduğunu dikkate alarak faaliyetlerini düzenlemesi ve yürütmesi gerekiyor. Kadınların ev içi iş yükü nedeniyle sendikal faaliyetlere katılamamaları ve sonuç olarak etkinliklerin ağırlıklı erkeklerin katılımıyla yapılması dikkate alınması gereken en önemli sorunların başında geliyor. Yine sendika içi mekanizmaların kurulması, kadınların sendikalaşması için çalışmalar yapılması, ILO 190 gibi mekanizmaların hayata geçirilmesi için geniş ölçekli kampanyalar yapılması sendikaların önünde duran bazı ödevler olarak düşünülebilir.

Kuşkusuz, bir yanda feminizmi hâlâ “tehlikeli” (Hartmann, 2006: 66) gören, kadın işçileri feminizmden “korumaya” (Akgökçe, 2020: 375) çalışan ve sendikalar içinde ayrı kadın yapılarına direnç gösteren klasik sol sendikal gelenek, diğer yanda kadın komiteleri kuran ama AKP’yi takiben ‘güçlü toplum, güçlü aile’ söylemiyle, güvenceli esneklik savunusuyla ve proje temelli kadın çalışmalarıyla bambaşka bir perspektiften, bir tür “sivil toplum sendikacılığı” (Urhan, 2014: 38) çizgisinde sendikacılık yapan Hak-İş gibi yapılar varken, feminist hareketin sendikal hareketle kuracağı ilişkilerin belli sınırlara takılmaya devam edeceğini de öngörmek mümkün. Ancak bu, sendikalarda erkek egemenliğinin son bulması, özgürleştirici ve eşitlikçi kadın politikalarının yerleşmesi için bir feminist müdahale ve mücadele imkanının olmadığı anlamına gelmez.

Kadın örgütleri arasındaki perspektif, örgütlenme ve yöntem farklılıklarına gelirse, kadın istihdamını salt girişimcilik gibi mekanizmalar üzerinden kurgulayan, kadın emeğinin ücretli-ücretsiz sömürüsünü dikkate almadan çalışmalar yapan, kadınları bu sömürüden özgürleştirecek politikalar geliştirmek bir yana, meseleyi ele alırken hiçbir yapısal sorunu işaret etmeyen kadın örgütlenmesi eğiliminin, feminist politika bağlamında daha fazla tartışılması ve mesele edilmesi gerekiyor. Bu eğilim siyasal iktidar ve sermaye ile kesişme noktaları taşıdığı için de önem arz ediyor. Nihayetinde geniş ölçekli bir ortak mücadele oluşturmak için asgari düzeyde de olsa belli bir politik çizgi üzerinde uzlaşmak gerekiyor. Son olarak, yaşadığımız kriz ve yoksulluk, kadın hareketinde ve feministler arasında kaçınılmaz olarak kadın yoksulluğunu merkeze alan söylemleri ve politika yapma eğilimini ortaya çıkarabiliyor. Ancak yoksulluğun bir sonuç olduğuna ve kadın emeğine ilişkin politikaları salt yoksulluk sorunuyla

ele almanın sınırlılıklarına işaret etmek gerekiyor.

Sonnotlar

*Katkı ve önerileri için Hülya Osmanağaoğlu'na teşekkür ederim.

1 DİSK'in raporuna göre GSYH içinde emeğin payı yüzde 31,5'e düşerken, sermayenin payı yüzde 47,6'ya çıktı. Oysa 2020 ikinci çeyrekte emeğin payı yüzde 37 idi. DİSK-AR (2022). Gelir Dağılımında Büyük Bozulma. <http://disk.org.tr/2022/08/gelir-dagiliminda-buyuk-bozulma/>. Son erişim tarihi, 26/09/2022.

2 Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017.

3 AKP bu açıklamayı Yeni Teşvik Sistemi kapsamında yapmıştı. Bu konuya dair KEİG tarafından yapılan basın açıklaması için bkz. KEİG (2012). Sanayide Yeni Teşvik Sistemi ve Ulusal İstihdam Stratejisi Taslağı. <http://www.keig.org/sanayide-yeni-tesvik-sistemi-ve-ulusal-istihdam-stratejisi-taslagi-mayis-2012/>. Son erişim tarihi, 27/09/2022.

4 Kadınların Kurtuluş Bildirgesi metni ile Ayşe Düzkan'ın Kadın Kurultayı'ndaki sunum metni için bkz. H Osmanağaoğlu (ed), *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015.

5 Sosyalist Feminist Kolektif (2008). Kadınlar için Sosyal Haklar: SSGSS'ye Esastan İtirazımız Var. <http://www.sosyalistfeministkolektif.org/kampanyalar/tarihimizden-kampanyalar/kad-nlar-icin-sosyal-haklar-ssgss-ye-esastan-itiraz-m-z-var/>. Son erişim tarihi, 27/09/2022.

6 Bu ifade, 2018 yılında feministler olarak Flormar Direnişi kampanyasını örgütlediğimizde, kampanyanın bir parçası olarak gittiğimiz direniş ziyareti sırasında sendika başkanı tarafından dile getirildi.

7 <http://www.sosyalistfeministkolektif.org/eylem-etkinlik/sendikalardaki-erkek-egemen-antidemokratik-yapya-isyani-ediyoruz/>. Son erişim tarihi, 20/09/2022.

8 Farplas Fabrikası işçisi kadınların anlatımları için Kadın İşçi'de yayımlanmış iki habere bakılabilir. Farplas'ta Feminist İsyan. <https://www.kadinisci.org/guncel/farplasta-feminist-isyani/>; Farplas Direnişinde Onlar En Önde. <https://www.kadinisci.org/orgutlenme-sendika/farplas-direnisinde-onlar-en-ondeler-hakkimi-almadan-asla-birakmam-diyenlerin-cogu-kadin/>. Son erişim tarihi, 27/09/2022.

9 Mor Liste katılımcısı ile yapılan bir röportaj için bkz. N Akgökçe (2021). Ayşecan Ay ile söyleşi: Feminist İşçilere İhtiyacımız var. *Kadın İşçi*, 27 Nisan. <https://www.kadinisci.org/orgutlenme-sendika/feminist-kadin-oncu-iscilere-ihtiyacimiz-var/>. Son erişim tarihi, 10/09/2022.

10 Özel Sektör Öğretmenleri Sendikası'nın kadın sekreteri ile yapılmış röportaj için bkz. Özel Sektör Öğretmenleri Sendikası Kadın Komisyonu Kuruldu: Amaç, toplumsal cinsiyet temelli her türlü ayrımcılıkla mücadele. <https://www.kadinisci.org/guncel/ozel-sektor-ogretmenleri-sendikasi-kadin-komisyonu-kuruldu-amac-toplumsal-cinsiyet-temelli-her-turlu-ayrimcilikla-mucadele/> Son erişim tarihi, 20/09/2022.

Kaynakça

Acar Savran G (2004). *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Kitap.

Acar Savran G (2018). *Feminizm Yazıları: Kuramdan Politikaya*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Acar Savran G (2020). Kaktüs'ten Feminist Politika'ya Sosyalist Feminizm. İçinde: F Saygılıgil ve N Berber (ed), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 10: Feminizm*, İstanbul: İletişim, 84-103.

Acker J (1990). Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations. *Gender and Society*, 4 (2), 139-158.

Akgökçe N (2009). Feminist Dayanışma: Direnişte, Grevde Kadınlar ve Kadın Grevleri. *Feminist Politika*, 3, 6-7.

Akgökçe N (2020). Feminizm ve Sendikalar. İçinde: F Saygılıgil ve N Berber (ed), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 10: Feminizm*, İstanbul: İletişim, 372-385.

Akgökçe N (2022). Sendikada Kadınlar. *Feminist Bellek*, 24 Şubat. Son Erişim Tarihi 19/09/2022.

Arı S ve Diner Ç (2016). Neoliberal Ahlak ve Yoksulluk Kıskaçında Batmanlı Kadınların Mikrokredi Deneyimleri. *Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi*, 17 (2), 1-26.

Arı S (2018). *Türkiye'de Kadın Örgütlenmesinde Kesişen ve Ayrışan Eğilimler: Meydan Okuma, Uzlaşma, Uysallaşma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Arı S (2022). Kadın Emeği Siyaseti Üzerine. *Kadın İşçi*, 1 Mart. Son erişim tarihi, 24/09/2022.

Arın T ([1983] 2015). Kadın Çalışınca. İçinde: H Osmanağaoğlu (der), *Feminizm Kitabı: Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*, Ankara: Dipnot Yayınları, 141-143.

Aslan A (2011). Sermayenin Yeniden Yapılanması ve Kürtler. *SAV-Altınak*, İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, 154-165.

Bağdatlı N (2020). Feminizm ve Sol: Türkiye'de 1970'lerde 'Kadın Sorunu'. İçinde: F Saygılıgil ve N Berber (ed), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 10: Feminizm*, İstanbul: İletişim, 362-371.

356 Arı S (2023). Kadın Emeğinin Örgütlenmesini Feminist Bir Mesele Olarak Yeniden Düşünmek. *Mülkiye Dergisi*, 47(1), 325-360.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2020). Çalışma Hayatı İstatistikleri 2020. Yayın No: 46. Ankara.

Çıdamlı Ç (2016). Kadın Hareketini Yenilemenin ve Feminizmi Emek Hareketi İçinde Ana-akımlaştırmanın Günümüzdeki Dinamikleri. İçinde: A Özüğurlu (ed), *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar*, 2. Baskı, Ankara: Notabene, 215-231.

Dalla Costa M (2014). *Kadınlar ve Toplumun Altüst Edilmesi*. Çev. Kolektif. İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Dedeoğlu S (2022). Special Dossier Editor's Introduction Gender, Care, And Work in Turkey: From Familialism to Neo-Paternalism. *New Perspectives on Turkey*, 66, 4-10.

Dedeoğlu S ve Şahankaya A (2015). Türkiye'de İş ve Aile Yaşamını Uyumlaştırma Politikaları. İçinde: S Dedeoğlu ve A Y Elveren (ed), *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet*, Ankara: İmge, 93-121.

Delphy C (2008). Baş Düşman. İçinde: G Acar-Savran ve N Tuna-Demiryontan (der), *Kadının Görünmeyen Emegi*, İstanbul: Yordam, 89-113.

DİSK-AR (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi) (2021). İşsizlik ve İstihdam Görünümü Raporu 2021. İstanbul: DİSK.

DİSK-AR (2022). İşsizlik ve İstihdamın Görünümü Raporu, Eylül 2022. İstanbul: DİSK.

Durusoy Öztepe N (2018). Hizmetler Sektörünün Eğreti İşlerinde Kadın İstihdamı ve Çalışma Koşulları. İçinde: Ç Ünlütürk-Ulutaş (der), *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç-Gülây Toksöz'e Armağan*, İstanbul: Notabene, 172-198.

Dünya Bankası (2001). *Engendering Development: Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice*. Washington, D.C.

Ecevit Y (2011a). Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri. İçinde: Ş Tekeli (der), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 105-114.

Ecevit Y (2011b). Türkiye'de Kadın Emegi Konulu Çalışmaların Feminist Tarihçesi. İçinde: S Çakır (ed), *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, Cilt I, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 121-165.

EÇT (Emek Çalışmaları Topluluğu) (2021). İşçi Sınıfı Eylemleri Raporu 2021. İstanbul.

Ergüneş N (2010). Kadınlara Yönelik Kredi Biçimleri ve Kadın Emeginin Enformelleşmesi, İçinde: S Dedeoğlu ve M Yaman-Öztürk (der), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi: Türkiye Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 185-215.

Feminist Dergisi (2012). Tüm Sayılar. Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı.

Genel-İş (2022). Kamuda ve Genel İşkolunda İstihdam Raporu Eylül 2022. İstanbul: DİSK/Genel-İş Araştırma Dairesi.

Gök B (2022). 'Kreşi olduğu için bunca yıl ETF'ye katlandık', *Kadın İşçi*, 9 Ağustos. Son erişim tarihi, 26/09/2022.

Gönüllü Atakan A ve Çoban A (2022). *Türkiye'de Kadınların Kooperatifler Yoluyla Güçlenmesi*. Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü.

Hartmann H (2006). *Marksizm'le Feminizmin Mutsuz Evliliği*. Çev. Gülşad Aygen. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hartmann H (2011). Patriyarka ve Kapitalizm. *Ücretli-Ücretsiz Emek Kısacasında Kadın-Kadın Emeği Konferansı*, İstanbul: SFK, 15-29.

Hirata H (2011). Esnek Çalışma ve Ücretli Kadın Emeği. *Ücretli-Ücretsiz Emek Kısacasında Kadın-Kadın Emeği Konferansı*, İstanbul: SFK, 89-96.

İzdeş Ö (2019). Kalkınma Politikaları-Kadın İstihdamı İlişkisi: Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Düşük Kadın İstihdamının Nedenlerini Kalkınma Süreçlerinde Aramak. İçinde: E Karaçimen, M Yaman, N Özkaplan, Ö Akduran, Ş Oğuz (ed), *Nuray Ergüneş için Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emeği ve Devlet*, İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, 410-439.

KADAV (Kadınlarla Dayanışma Vakfı) (2021). Kadınların İstihdam ve Emek Deneyimlerine Bakış. İstanbul: KADAV.

KADAV (Kadınlarla Dayanışma Vakfı) (2022). Kadınların Sendikalaşma Deneyimleri, Sendikaların Kadın Politikaları. İstanbul: KADAV.

Kahya R (2021). Evde kocaya, fabrikada patrona başkaldırıyoruz!, *Kadın İşçi*, 16 Kasım. Son erişim tarihi, 26.09.2022.

KEİG (2013). *Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamı Sorun Alanları ve Politika Önerileri II*. İstanbul: KEİG.

KEİG (2015a). *Çalışma Yaşamında Eğretilik, Eğreti İstihdam ve Atipik İstihdam İlişkisi*. İstanbul: KEİG.

KEİG (2015b). *Türkiye'de Kadın Kooperatifleşmesi: Eğilimler ve İdeal Tipler*. İstanbul:

KEİG (2019). On Birinci Kalkınma Planı'nda Kadın İstihdamı: Hedef Girişimcilik ve Kooperatifçilik, <http://www.keig.org/on-birinci-kalkinma-planinda-kadin-istihdami-hedef-girisimcilik-ve-kooperatifcilik/>. Son erişim tarihi, 30/11/2022.

Kirton G (2009). Kadınları Sendikacı Yapmak. İçinde: E Ateş (der), *Kadınlar ve Sendikalar*, Çev. H Osmanağaoğlu, İstanbul: Hava-İş, 59-116.

Kümbetoğlu B (2012). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*.

İstanbul: Bağlam.

Memiş E ve Özay Ö (2011). Ev İçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme. İçinde: S Sancar (der), *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 249-278.

Memiş E ve İzdeş Ö (2018). Türkiye’de Yaşlı Bakımı ve Kadın İstihdamı. İçinde: Ç Ünlütürk-Ulutaş (der), *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç-Gülay Toksöz’e Armağan*, İstanbul: Notabene, 99-140.

Memiş E ve Özar Ş (2021). Emek Piyasasında Çoklu Ayrımcılık, *Kadın İşçi*, 6 Temmuz. Son erişim tarihi, 25/09/2022.

Mitchell J (1985). *Kadınlık Durumu*. İstanbul: Kadın Çevresi.

Molyneux M (2008). Ev Emeği Tartışması ve Ötesi. İçinde: G Acar-Savran ve N Tuna-Demiryontan (der), *Kadının Görünmeyen Emeği*, İstanbul: Yordam, 115-155.

Munck R (2018). *Rethinking Global Labour*. UK: Agenda Publishing.

Munro A (2009). Kadınlar, İş ve Sendikalar. İçinde: E Ateş (der), *Kadınlar ve Sendikalar*, Çev. H Osmanağaoğlu, İstanbul: Hava-İş, 11-57.

Osmanağaoğlu H (2022). Feminizm, Sınıf Siyaseti ve Ev İçi Emeği Görmek. *Umut Gazetesi*, <https://umutgazetesi42.org/arsivler/71576>. Son erişim tarihi, 23.09.2022.

Özar Ş (2015). Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Kadın Emeği ve İstihdamı Politikaları: Kadın Hareketi, Sendikalar, Devlet ve İşveren Kuruluşları. İçinde: A Makal ve G Toksöz (der), *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 223-253.

Özar Ş (2020). Ferhunde Özbay. İçinde: F Saygılıgil ve N Berber (ed), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 10: Feminizm*, İstanbul: İletişim, 590-601.

Özbay F (2011). Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme. İçinde: Ş Tekeli (der), *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 115-139.

Özbay F (2019). *Kadın Emeği: Seçme Yazılar*. Haz. Ş Özar, İstanbul: İletişim.

Saygılıgil F (2018). *Bir Kadın Grevi: Serbest Bölgede Kadın İşçi Olmak*. İstanbul: Güldünya Yayınları.

SFK (Sosyalist Feminist Kolektif) (2011). *Ücretli-Ücretsiz Emek Kısacasında Kadın-Kadın Emeği Konferansı*. İstanbul: SFK.

Tekeli Ş (2011). 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar. İçinde: Ş Tekeli (der), *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 15-46.

Toksöz G (2016). Transition from 'Woman' to 'Family': An Analysis Of AKP Era Employment Policies From a Gender Perspective. *Journal für Entwicklungspolitik*, 32(1/2), 64–83.

Toksöz G ve Erdoğan S (1998). *Sendikacı Kadın Kimliği*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Toksöz G ve Çağlayan H (2020). Feminizm ve Kadın Hareketi Sendikaları Etkiledi, *Kadın İşçi*, 22 Aralık. Son erişim tarihi, 10.07.2022.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2018). İstatistiklerle Kadın 2018. Ankara: TÜİK.

TÜİK (2021). İstatistiklerle kadın 2021. Ankara: TÜİK.

Urhan B (2014). *Sendikasız Kadınlar Kadınsız Sendikalar*. İstanbul: KADAV.

Urhan B (2016). Kadın Emegi ve Toplumsal Cinsiyet. İçinde: F Saygılıgil (der), *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Ankara: Dipnot, 119-150.

Visser J (2019). Can unions revitalize themselves? *The International Journal of Labour Research*, 9 (1-2), 17-48.

Walby S (2014). *Patriyarka Kuramı*. Çev. H Osmanağaoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları.

Webster E ve Forrest K (2019). Precarious Work: Experimenting with new forms of representation: South African labour responds. *The International Journal of Labour Research*, 9 (1-2), 49-72.

Yaman Öztürk M (2010). Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emegi. İçinde: S Dedeoğlu ve M Yaman-Öztürk (der), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi: Türkiye Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 27-80.

Yaman Öztürk M ve Dedeoğlu S (2010). Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emegi. İçinde: S Dedeoğlu ve M Yaman-Öztürk (der), *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi: Türkiye Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 11-25.

Yaman M (2020). Karşılıksız Ev İçi Emek: Teorik ve Politik Tartışmaların İzini Sürmek. İçinde: F Saygılıgil ve N Berber (ed), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 10: Feminizm*, İstanbul: İletişim, 602-612.